

Χωρικά ίχνη μνήμης στην πόλη του Πειραιά

Διερεύνηση του αποτυπώματος της εσωτερικής μετανάστευσης

Φοιτήτρια: Βασιλική Μόλαση
Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Αμαλία Κωτσάκη
Ερευνητική Εργασία

Πολυτεχνείο Κρήτης-Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Ακαδημαϊκό έτος: 2014-15

Ερευνητική Εργασία

**Χωρικά ίχνη μνήμης στην πόλη του Πειραιά
Διερεύνηση του αποτυπώματος της εσωτερικής μετανάστευσης**

Φοιτήτρια: Μόλαση Βασιλική

Επιβλέπουσα: Κωτσάκη Αμαλία, επίκουρη καθηγήτρια

Χανιά, Σεπτέμβριος 2014

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	7
-Εισαγωγή.....	9
-Σκοπός.....	10
-Αντικείμενο μελέτης.....	10
-Βιβλιογραφική ανασκόπηση.....	10
-Μέθοδος.....	10
Μέθοδος συλλογής ερευνητ. υλικού.....	10
Υπόθεση εργασίας.....	11

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

I. Χιώτικη συνοικία	15
-Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης.....	17
-Πολεοδομική οργάνωση.....	17
-Οργάνωση γειτονιάς- Τυπολογία κατοικιών.....	21
-Σχέση συνοικίας με τον τόπο προέλευσης.....	24
II. Υδραϊκή συνοικία	27
-Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης.....	29
-Πολεοδομική οργάνωση.....	29
-Οργάνωση γειτονιάς- Τυπολογία κατοικιών.....	32
-Σχέση συνοικίας με τον τόπο προέλευσης.....	34

III. Μανιάτικα	39
-Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης.....	41
-Οργάνωση γειτονιάς- Τυπολογία κατοικιών.....	42
-Σχέση συνοικίας με τον τόπο προέλευσης.....	42
IV. Κρητική συνοικία	47
-Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης.....	49
-Οργάνωση γειτονιάς- Τυπολογία κατοικιών.....	50
-Σχέση συνοικίας με τον τόπο προέλευσης.....	50
V. Εποικισμός από την Μικρά Ασία	55
-Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης.....	57
-Πολεοδομική οργάνωση.....	58
-Οργάνωση γειτονιάς- Τυπολογία κατοικιών.....	60
-Σχέση συνοικίας με τον τόπο προέλευσης.....	63
ΕΡΜΗΝΕΙΑ	67
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	76
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	81

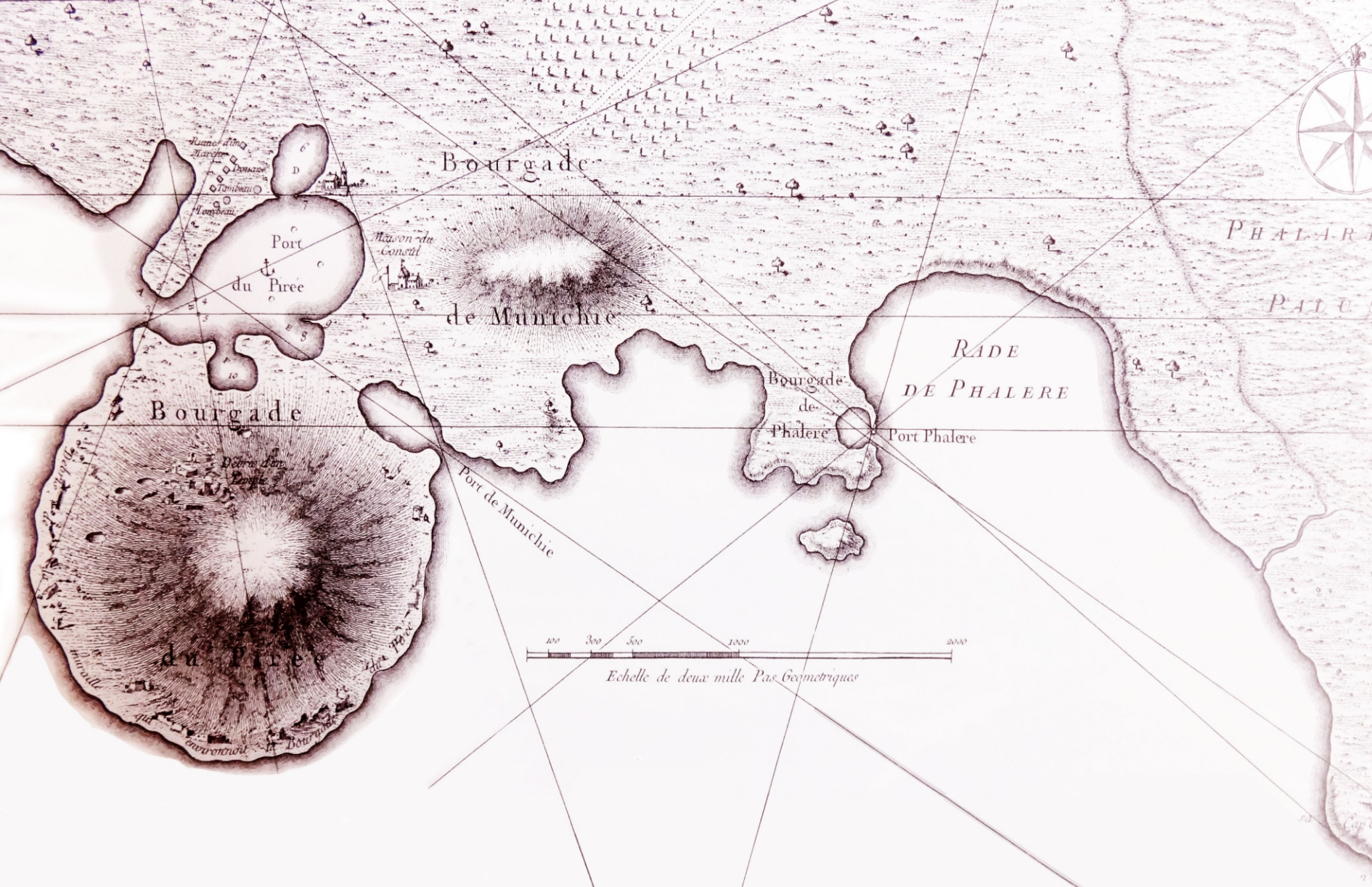
Περίληψη

Μετά την απελευθέρωση της περιοχής του Πειραιά το 1829 η πόλη παρουσίαζε μία εικόνα εγκατάλειψης και ερήμωσης. Όμως με την ανακήρυξη της Αθήνας ως πρωτεύουσας του Κράτους, πολλές πληθυσμιακές ομάδες αποφάσισαν να μετοικήσουν οργανωμένα στον Πειραιά αναζητώντας στέγη και νέες θέσεις εργασίας. Έτσι αρχίζει μία περίοδος ανασυγκρότησης της περιοχής και σηματοδοτείται η αφετηρία της νέας πόλης. Ο Πειραιάς επιλέγεται, λοιπόν, ως ένα από τα σημαντικότερα παραδείγματα πόλεων του Ελλαδικού χώρου που αναπτύχθηκε μέσω του γενικότερου πλαισίου εποίκισης ελληνικών πληθυσμιακών ομάδων.

Η παρούσα ερευνητική εργασία επιχειρεί τη διερεύνηση του αποτυπώματος της εσωτερικής μετανάστευσης στη δομή και στην οργάνωση της περιοχής του Πειραιά από την απελευθέρωση του (1829) μέχρι και την Μικρασιατική Καταστροφή(1922). Αντικείμενο της έρευνας αποτελούν οι οικισμοί που δημιουργήθηκαν έπειτα από την μετοίκηση ποικίλων πληθυσμιακών ομάδων στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά αυτή τη χρονική περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζονται οι οικισμοί των Χιώτικων, Υδραϊκών, Μανιάτικων, Κρητικών και της Κοκκινιάς, Ταμπουριών, Κερατσινίου, Δραπετσώνας, Κορυδαλλού που οι κάτοικοί τους προέρχονται από τη Χίο, Ύδρα, Μάνη, Κρήτη και Μικρά Ασία καθώς αποτέλεσαν τις πιο συμπαγείς και οργανωμένες μετακινήσεις στην περιοχή του Πειραιά.

Μέσα από την ανάλυση των συνθηκών μετοίκησης των ομάδων αυτών, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η μετακίνηση ατόμων ή

ομάδων, διαμόρφωσε ή άλλαξε το αστικό και φυσικό τοπίο ή ακόμα τον χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία των γειτονιών. Επίσης, εντοπίζεται η σύνδεση του τόπου προέλευσης με τον εκάστοτε οικισμό στον Πειραιά και η δημιουργία χωρικής μνήμης σε αυτούς τους νέους οικισμούς ως μέσου οικειοποίησης με το περιβάλλον. Τέλος, παρατηρείται η διαμόρφωση της εικόνας του τόπου μέσα από την συνεχή εισοδο πληθυσμιακών ομάδων προερχόμενων από διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

Elsangwyfken

Εισαγωγικά

Εισαγωγή

Κάνοντας μια σύντομη ιστορική αναδρομή στο σύγχρονο παρελθόν του Πειραιά, η πόλη παρέμεινε υπό την κυριαρχία των Φράγκων για περισσότερο από δύο αιώνες (1204-1456). Έπειτα ακολούθησε η Τουρκοκρατία, η οποία είχε ως αποτέλεσμα μια μακρά περίοδο ερήμωσης και εγκατάλειψης στον πειραιϊκό χώρο. Το λιμάνι του Πειραιά αυτήν την περίοδο χρησιμοποιήθηκε σε αραιά χρονικά διαστήματα και για ελάχιστες εμπορικές συναλλαγές. Μετά την απελευθέρωση το 1829 γίνονται προσπάθειες ανασυγκρότησης της πόλης και έξι χρόνια αργότερα σηματοδοτείται η τυπική αφετηρία της νέας πόλης του Πειραιά με διάταγμα του Δήμου. Οι κάτοικοι του Πειραιά αριθμούνται σε 35, δείγμα της εικόνας εγκατάλειψης του τόπου. «*Ήν δέ ἡ ἀκτὴ τοῦ περιφημοῦ ποτέ λιμένος ἔρημος τότε καὶ ἀγρία, καὶ μόνον εἰς τὸν μυχόν αὐτοῦ ἔνθα σήμερον προκύπτει ἡ μεγάλη ἀποβάθρα, ἴστατο ἐρείπιον ὑπερώου καλύβης, ἦν ὁ Ἕλλην Τελώνης διεξέχθη παρά τοῦ Ὄθωμανοῦ προκατόχου του..*». Το απόσπασμα του Α. Ραγκαβή από τα «Απομνημονεύματα» αναφέρεται χαρακτηριστικά στην εποχή εκείνη.¹

Παρά την εικόνα εγκατάλειψης που παρουσίαζε η περιοχή μετά την απελευθέρωση της (1829), πολλές πληθυσμιακές ομάδες αναζήτησαν στέγη στην περιοχή του Πειραιά, ιδιαίτερα μετά την ανακήρυξη της Αθήνας ως πρωτεύουσα του Κράτους. Οι λόγοι που αναζητούν στέγη είναι οι δυσμενείς κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες σε πολλές περιοχές εκείνη την περίοδο σε πολλές περιοχές της Ελλάδας. Μετά από μια μακρά περίοδο ερήμωσης, η νέα πόλη άρχισε να αναπτύσσεται και να ανασυγκροτείται. Στον

Πειραιά εποίκησαν και εγκαταστάθηκαν σε μικρούς οικισμούς κυρίως Χιώτες, Υδραίοι, Σαμιώτες, Κρήτες, Πελοποννήσιοι,² αλλά θα συνεχιστεί και μετά την Μικρασιατική καταστροφή αφού πολλοί πρόσφυγες βρίσκονται προς αναζήτηση στέγης. Όλοι αυτοί οι μικροί οικισμοί συνθέτουν την εικόνα της πόλης, όπως προκύπτει από την συνόπαρξη οικισμών και τις διαφοροποιήσεις που φέρουν προκαλώντας το ενδιαφέρον. Η είσοδος των εποίκιστών έγινε σταδιακά στην περιοχή του Πειραιά και βοήθησαν στην ανάπτυξη και αναδημιουργία του. Αναπτύχθηκε η περιοχή και το λιμάνι της, προσφέροντας νέες θέσεις εργασίας για τους εποίκιστές. Στο πλαίσιο ενός γενικότερου ενδιαφέροντος την εσωτερική μετανάστευση πληθυσμιακών ομάδων ως μέσου ανάπτυξης και διαμόρφωσης μιας πόλης, διερευνάται το αποτόπωμα των μετακινήσεων των ομάδων αυτών, προερχόμενων από ποικίλα μέρη της Ελλάδας, στην περιοχή του Πειραιά.

Εικ.1: Ο Πειραιάς στις αρχές της δεκαετίας του 1830

¹ Μιχελή, Λίζα, *Από το Πόρτο Λεόνε στην Μαγχεστρία της Ανατολής*, εκδόσεις Δρόμωνα, Αθήνα 1993, σελ. 42

² Λεκκάκος, Γιάννης, «Μανιάτες και Λάκωνες στον Πειραιά τις πρώτες δεκαετίες του ελεύθερου Ελληνικού κράτους, », στο *Πειραιϊκό Λεόκωμα*, (επιμέλεια Καραμπερόπουλος, Στ.), εκδόσεις Κοινωνικής, Πειραιάς 2010, σελ. 79

Σκοπός

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση του αποτυπώματος της εσωτερικής μετανάστευσης στη δομή και στην οργάνωση του Πειραιά από την απελευθέρωση του (1829) μέχρι και την Μικρασιατική Καταστροφή(1922).

Αντικείμενο της μελέτης

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας αποτελούν οι οικισμοί που δημιουργήθηκαν έπειτα από την μετοίκηση ποικίλων πληθυσμιακών ομάδων στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά από την απελευθέρωσή του(1829) μέχρι το 1922 και την Μικρασιατική καταστροφή.

Πιο συγκεκριμένα, εξετάζονται οι οικισμοί των Χιώτικων, Υδραϊκών, Μανιάτικων, Κρητικών και της Κοκκινιάς, Ταμπουρίων, Κερατσινίου, Δραπετσώνας, Κορυδαλλού που οι κάτοικοί τους προέρχονται από τη Χίο, Ύδρα, Μάνη, Κρήτη και Μικρά Ασία καθώς αποτέλεσαν τις πιο συμπαγείς και οργανωμένες μετακινήσεις στην περιοχή του Πειραιά. Μέσα από την ανάλυση των συνθηκών μετοίκησης των ομάδων αυτών λοιπόν, ερευνάται κατά ποιον τρόπο, η μετακίνηση ατόμων ή ομάδων, διαμόρφωσε ή άλλαξε το αστικό και φυσικό τοπίο ή ακόμα και τον χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία της πόλης.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Η ανάπτυξη του Πειραιά μετά την απελευθέρωση του από τους Τούρκους έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης για πολλούς συγγραφείς που ασχολήθηκαν με την

συγκρότηση της νέας πόλης. Ακόμα, η Μικρασιατική καταστροφή είχε ως αποτέλεσμα μεγάλη μετακίνηση πληθυσμού προς την Αθήνα και τον Πειραιά και διαθέτει αξιοσημείωτη βιβλιογραφία.

Τα βιβλία αναφοράς για την παρούσα εργασία ήταν:

-Μαλικούτη, Σταματίνα, *Πειραιάς 1834-1912:λειτουργική συγκρότηση και πολεοδομική εξέλιξη*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2004

-Τσοκόπουλος, Β, *Πειραιάς (1835-1870),Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντισεστερ*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1984

-Μιχελή, Λίζα, *Από το Πόρτο Λεόνε στην Μαγχεστρία της Ανατολής*, εκδόσεις Δρόμενα, Αθήνα 1993

-Χατζημανωλάκης, Ε., Γιάννης, *Ο Πειραιάς και η ιστορική διαδρομή του (2600π.Χ.-2009μ.Χ.)*, Δήμος Πειραιά, Πειραιάς 2009

-Γκιζέλη Δ., Βίκα, *Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σελ. 132

Μέθοδος

Μέθοδος συλλογής του ερευνητικού υλικού

Η συλλογή του ερευνητικού υλικού βασίζεται σε αρχειακή έρευνα (ιστορικό αρχείο Πειραιά), έρευνα πεδίου, βιβλιογραφική έρευνα, καθώς και έρευνα μέσα από το διαδίκτυο.

Υπόθεση εργασίας. Η χωρική διάσταση της μνήμης και η κίνηση των εμπειριών ζωής. Η έννοια του οικείου και η διαμόρφωση του χαρακτήρα του τόπου μέσα από τις μετακινήσεις.

Η σύνδεση τόπων και μνήμης έχει επισημανθεί από τη αρχαιότητα στο πλαίσιο της ανάπτυξης τεχνικών απομνημόνευσης από τους ρήτορες. Επανήλθε ως ζήτημα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα καθώς η πόλη θεωρήθηκε κείμενο που αποτελείται από σημεία και σύμβολα που μπορούσαν να γίνουν αντιληπτά και να «αναγνωριστούν» όχι με ένα μόνο τρόπο.³ Όπως αναφέρει η Leonie Saudercock: «Οι πόλεις είναι αποθήκες μνήμης και κειμένων μνήμης. Οι στρώσεις από τις οποίες αποτελούνται οι επιφάνειες τους, τα στρώματα βαμμένα σοβά, τα κελύφη από μπετόν καταγράφουν τη δύναμη των ροών αυτών στη χρήση τους και την αφηγηματικότητα τους. Έτσι οι επιφάνειες της πόλης μαρτυρούν χρόνο και ιστορίες...».⁴ Η μνήμη ή καλύτερα αυτό που λέμε συλλογική μνήμη συμπληρώνεται και καθορίζεται από τους τόπους, που στην περίπτωση του κτισμένου περιβάλλοντος οι τόποι αυτοί είναι τα κτήρια. Η οικοδόμηση κτηρίων που θυμίζουν παλαιότερα κτίσματα θεωρήθηκε ότι είχε σκοπό την ανάκτηση χαμένων τόπων και την δημιουργία μνήμης.⁵ Ο M. Halbwachs με το έργο του *Les Cadres Sociaux De la Memoire* έθεσε τις βάσεις για την μελέτη της μνήμης τονίζοντας τον κοινωνικό παράγοντα. Ακόμα επισημαίνει ότι τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης έχουν χωρική διάσταση. Όλα τα υλικά αντικείμενα που μας περιβάλλουν (κτήρια, δρόμοι, κατοικίες, τόπος διαμονής) και με τα οποία βρισκόμαστε σε επαφή, συνθέτουν τη παγιωμένη κοινωνία του χώρου μας. Όλες οι χωρικές εικόνες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη συλλογική μνήμη, συγκροτούν

το κύριο συνθετικό των σημείων αναφοράς, θέτουν σε κίνηση τις εμπειρίες της ζωής.⁶ Η συλλογική μνήμη βασίζεται στις χωρικές εικόνες και καθορίζει τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των μελών της. Οι μνήμες μπορεί να χάνονται με την πάροδο των χρόνων όμως οι χωρικές συνδέσεις μπορούν να βοηθήσουν στην αναδημιουργία τους. Η ανάμνηση μιας συλλογικής εμπειρίας μπορεί να είναι διαμελισμένη σε θραύσματα που τοποθετούνται σε διαφορετικούς χώρους, οι χωρικές συνδέσεις συμβάλλουν στην οργάνωση της μνήμης, τη διατηρούν, τη μεταδίδουν και την ανακατασκευάζουν.⁷

Ο άνθρωπος βρίσκεται συνεχώς στην αναζήτηση της πατρίδας του, εκεί που μπορεί να νιώσει οικεία. *Σκεπτόμαστε διότι αισθανόμαστε από παντού εκπατρισμένοι, διότι πουθενά δεν νοιώθουμε ότι είμαστε σπίτι μας παρά μόνο όταν είμαστε καθ' οδόν προς το είναι μας, προς την καθαυτό πατρίδα μας.*⁸ Όπως αναφέρει ο Norberg-Schulz ο άνθρωπος επιλέγει να κατοικήσει όταν είναι ικανός να προσανατολιστεί, δηλαδή γνωρίζει το περιβάλλον, και όταν μπορεί να ταυτιστεί μ' αυτό. Η ταύτιση με το περιβάλλον επιτυγχάνεται με το αίσθημα της οικειότητας μ' αυτό ή όταν αισθάνεται ότι αυτό φέρει νοήματα που συγκροτούν χωρικές δομές.⁹ Όμως, σε πολλές περιπτώσεις οι άνθρωποι αναγκάζονται να εκπατριστούν και να αναζητήσουν την τύχη τους σε διαφορετικές περιοχές που τους προσφέρουν καλύτερες προοπτικές διαβίωσης.

³ Λέφας, Παύλος, *Αρχιτεκτονική και κατοίκηση: Από τον Heidegger στον Koolhaas*, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008, σελ. 184

⁴ Ο.π., σελ. 184

⁵ Ο.π., σελ. 184

⁶ Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκάνελου Κωνσταντίνα, *Κατασκευάζοντας μνήμες... στο χώρο και το χρόνο, ερευνητική εργασία, επιβλέποντες καθηγητές Πατρικίος Γ., Κεβετζίδης Κ., Τσάδαρη Σ., Ξάνθη, Ιούλιος 2013*, σελ. 78

⁷ Coser, L, *Maurice Halbwachs: On collective memory*, εκδόσεις University of Chicago, Chicago 1992

⁸ Heidegger, Martin, *Κτιζειν, κατοικειν, σκέπτεσθαι*, εισαγωγή-μτφ: Γιώργος Ξηροπαίδης, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008, σελ. 17

⁹ Norberg-Schulz, Christian, *Genius Loci- Το πνεύμα του τόπου - Για μια φαινομενολογία της αρχιτεκτονικής*, μτφ. Μ. Φραγκόπουλος, πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2009, σελ. 22-23

Εικ.2: Άποψη του Πειραιά

¹⁰ Τζιρτζιλιάκη, Ελένη, *Εκτοπισμένοι αστικοί νομάδες στις μητροπόλεις-Σύγχρονα ζητήματα για τη μετακίνηση, την πόλη και τον χώρο*, εκδόσεις νήσος-Π. Καπόλα, Αθήνα 2008, σελ. 59

¹¹ Μαραθού, Χριστίνα, «Bangla Bazaar, ένας τόπος εναπόθεσης συλλογικής μνήμης», στο *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, επιμέλεια Σταύρος Σταυρίδης, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σελ. 201

¹² Ο.π., σελ. 206

¹³ Ο.π., σελ. 193

¹⁴ Massey, Doreen, *Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production*, εκδόσεις Macmillan, Λονδίνο 1984, σελ. 120

¹⁵ Τζιρτζιλιάκη, Ελένη, ό.π., σελ. 90

¹⁶ Ο.π., σελ. 92

¹⁷ Κουνάδης, Παναγιώτης Λεων, «Το πειραιώτικο ρεμπέτικο τραγούδι και ο Πειραιάς μέσα στο νεότερο λαϊκό τραγούδι», *Πειραιάς, Ιστορία και πολιτισμός*, Δήμος Πειραιά 2001, σελ. 358

Παρα ταύτα, προσπαθούν να μεταφέρουν τον τόπο τους στην νέα περιοχή κατοίκησης. Ο τόπος μεταφέρεται ως πολιτιστικές, κοινωνικές συνήθειες, στο σώμα και στη σκέψη. Η μεταφορά του τόπου στον χώρο, αντικαθιστά την απώλεια εκείνων που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει, (ανθρώπους, σπίτι, συνήθειες κ.λπ.).¹⁰ Μ' αυτόν τον τρόπο προσπαθούν να "κτίσουν" εικόνες που θα αναπληρώσουν το κενό που άφησε η απώλεια οικείων παραστάσεων.¹¹ Αυτό επιτυγχάνεται με την ανάκληση της συλλογικής μνήμης, ώστε να μπορούν να αναγνωρίσουν στην πόλη σημεία-σύμβολα που μεταφέρουν στοιχεία από τον τόπο προέλευσής τους, και με την επένδυση του χώρου με οικείες σε αυτούς αναπαραστάσεις.¹² Με την μετακίνηση πληθυσμιακών ομάδων παρατηρούμε ότι μεταφέρονται στοιχεία από τον τόπο προέλευσης που επηρεάζουν την ταυτότητα του νέου χώρου και συνδράμουν στην διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης. Σε κάθε σημείο της διαδρομής του «εδώ», ο μετανάστης ορίζει μία σχέση συγγένειας ή αντίθεσης με την πατρίδα του, ώστε να μπορεί να ανακαλεί το καθετί στην μνήμη του.¹³ Έτσι, μέσα σε μία περιοχή μπορούμε να διακρίνουμε απανωτά πολιτισμικά, πολιτικά και κοινωνικά επίπεδα διαμορφωμένα από τους κατοίκους που έζησαν εκεί που φέρουν μνήμες.¹⁴

Η ανάγκη για την δημιουργία χώρων κατοίκησης μέσα σε μία πόλη οδήγησαν στην εμφάνιση αυτοσχέδιων δομών μέσα στην πόλη, τις κοινότητες. Ο τρόπος που διαμορφώνεται μία κοινότητα, τα πολιτιστικά στοιχεία που μεταφέρονται και καθορίζουν τον τόπο αποτελούν

την ταυτότητά του. Οι χώροι αυτοί αποτελούν ετερότητες, ρήγματα στον χώρο και τον χρόνο της πόλης.¹⁵ Αποτελούν ετεροτοπίες, γιατί γεννιέται εκεί ένας άλλος τόπος, όπου διαταράσσεται η τάξη του υπάρχοντος. Σε αυτούς τους χώρους συγκεντρώνονται θραύσματα των τόπων που προέρχονται, αλλά και νέων υβριδικών, οι οποίοι αναπτύσσονται μέσα από την γειτνίαση με τους κατοίκους της εκάστοτε περιοχής.¹⁶ Η κοινότητα γεωγραφικού χώρου και δραστηριοτήτων οδήγησε σε πολιτιστικές ταυτίσεις, όχι έντονες στην πρώτη γενιά, που διατηρούσε τις ιδιαιτερότητές της, αλλά σαφέστερες στο άμεσο μέλλον.¹⁷

Στα παραπάνω βασίζεται η ερμηνευτική μέθοδος, η οποία επιχειρεί την προσέγγιση με κύριο άξονα την συνανάλυση χωρικών στοιχείων με κοινωνικά δεδομένα. Μέσα από την ερμηνεία γίνεται διαγώνια προσέγγιση της αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας του τόπου μελέτης με το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της εκάστοτε εποχής.

Η ερμηνεία επιχειρεί να απαντήσει στα εξής ερωτήματα:

- Ποιο είναι το επίπεδο αφομοίωσης της ταυτότητας των κατοίκων στην νέα περιοχή;
- Ποια στοιχεία διατηρούνται από τον αρχικό τόπο προέλευσης των κατοίκων και ποια μεταβλήθηκαν στην νέα γη;
- Ως προς τι διαφοροποιούνται; Πως ερμηνεύονται οι διαφοροποιήσεις στην νέα περιοχή μετοίκησης σε σχέση με την αρχική;
- Υπάρχουν διαφορετικά συνθετικά στοιχεία στην οργάνωση της γειτονιάς και των κατοικιών με βάση τις ανάγκες, τις κοινωνικές συνθήκες και την πολιτιστική κουλτούρα των κατοίκων;
- Η επιλογή της συνοικίας μετοίκησης σχετίζεται με οικεία χαρακτηριστικά που διαθέτει ο τόπος προέλευσης των κατοίκων;
- Πως η συμμετοχή των κατοίκων στην οργάνωση των συνοικιών μεταβάλλει την εικόνα των γειτονιών;
- Πως ο οικουμενικός χαρακτήρας του νεοκλασικού σχεδίου της πόλης διαφοροποιείται από την τοπικότητα του εκάστοτε οικισμού;
- Πως μεταφέρεται ο χαρακτήρας των οικισμών σε περιοχές με πολεοδομικό σχέδιο και πως σε περιοχές εκτός σχεδίου πόλης;

Εικ.2: Χάρτης των Αθηνών και των περιχώρων γύρω στα 1750

PHALERE
PALUS

Bourgade

de Munichie

RADE
DE PHALERE

Port
du Piree

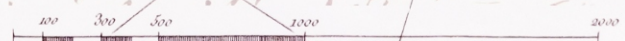
Bourgade
de
Phalere

Port Phalere

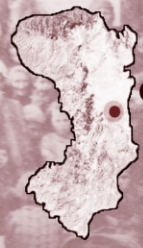
Bourgade

du Piree

Port de Munichie

Echelle de deux mille Pas Geometriques

Chios

Ι.Χιώτικη συνοικία- η πρώτη οικιστική ομάδα

Ο Πειραιάς αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα παραδείγματα του Ελλαδικού χώρου που αναπτύχθηκε κυρίως λόγω του γενικότερου πλαισίου εποίκησης διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων προερχόμενων από την υπόλοιπη Ελλάδα, οι οποίες δημιούργησαν μικρότερες υποενοότητες. Μετά την απελευθέρωση της περιοχής προσέλκυσε πολλές πληθυσμιακές ομάδες που οργανωμένα αναζήτησαν στέγη. Οι πρώτοι που μετοίκησαν ήταν οι Χιώτες και Υδραίοι και στην συνέχεια ακολούθησαν κάτοικοι από την Μάνη και την Κρήτη. Η τελευταία ομοιογενής ομάδα που μετοίκησε στην περιοχή του Πειραιά είναι οι Μικρασιάτες μετά τον ξεριζωμό τους από τα παράλια της Μικράς Ασίας.

Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης

Μετά την καταστροφή της Χίου από τον τουρκικό στόλο το 1822 πολλοί Χιώτες μεταναστεύουν. Τα πλουσιότερα στρώματα στρέφονται προς το εξωτερικό, ενώ τα φτωχότερα προσανατολίζονται στην Σύρο. Οι Χιώτες με τις εμπορικές επιχειρηματικές δραστηριότητες τους αποτελούσαν ένα δυναμικό κομμάτι της τότε ελληνικής κοινωνίας κι αυτό ήθελε να το εκμεταλλευτεί η κεντρική εξουσία.¹⁸ Συνεπώς, μετά την μεταφορά της πρωτεύουσας του κράτους στην Αθήνα, Χίοι μετανάστες αιτούν από την κυβέρνηση να μετοικήσουν από την Ερμούπολη στον Πειραιά.¹⁹ Έτσι, με το Βασιλικό Διάταγμα του 1835 οι Χιώτες από την Ερμούπολη είναι οι πρώτοι κάτοικοι που εγκαθίστανται στον Πειραιά.

Πιο συγκεκριμένα, τον Απρίλιο του 1834, υπάρχει έντονος προβληματισμός για το αν θα πρέπει να ιδρυθεί πόλη στον Πειραιά, αν θα πρέπει να κατοικηθεί αποκλειστικά από Χίους και να ονομαστεί «Χίος» και αν η έκταση των διαθέσιμων εθνικών κτημάτων είναι ικανοποιητική για τον σκοπό αυτόν.[...] Τους προβληματισμούς αυτούς καλείται να λύσει το Βασιλικό Διάταγμα της 17^{ης} /29^{ης} Απριλίου 1835, «περί έποικισμού τών Χίων έν Πειραιῖ». Σύμφωνα με αυτό λοιπόν, επιτρέπεται ο σχηματισμός ιδιαίτερου «Δήμου τών Χίων» στην περίπτωση μετανάστευσης περισσότερων από 50 οικογενειών. Ο χιακός Δήμος, που συγκροτείται αυτόνομα, όπως αποδεικνύεται από μεταγενέστερα έγγραφα, συγχωνεύεται με τον Δήμο Πειραιά το 1842.²⁰ Η συνοικία των Χίων μέχρι τότε εκτεινόταν στην περιοχή που βρίσκεται μεταξύ των σημερινών οδών Δ. Γούναρη, Ε.Βενιζέλου, Ηρώων Πολυτεχνείου και Γεωργίου Α', ως την πλατεία Κοραή.²¹

Πολεοδομική οργάνωση

Η εγκατάσταση των πρώτων κατοίκων στην περιοχή του Πειραιά λοιπόν συμβάλλει στη ανάγκη δημιουργίας ενός Σχεδίου Πόλης. Έτσι, η σύνταξη του πρώτου Σχεδίου Πόλεως του Πειραιά γίνεται παράλληλα με τον πολεοδομικό σχεδιασμό της νέας πρωτεύουσας.²² Οι πολεοδομικές πρακτικές επιχειρούν να λύσουν άμεσα προβλήματα ανοικοδόμησης κατεστραμμένων οικισμών και συνοίκησης και στέγασης προσφυγικών πληθυσμών που συρρέουν στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος.²³ Οι βασικοί άξονες που ακολουθεί το Ελληνικό κράτος στην αναδιαμόρφωση του πολεοδομικού ιστού μέσω της δημιουργίας νέων οικισμών είναι οι εξής:

- η ενίσχυση της αστικοποίησης μέσω της διαδικασίας πολεοδόμησης

- η προσπάθεια δημιουργίας μιας «εθνικής ταυτότητας» μέσα από μία επιλεγμένη μορφή ιστού, η οποία παραπέμπει σε ιδέες οργάνωσης, τάξης, προόδου, υπνοώντας ταυτόχρονα την ανασύνδεση με αρχαιοελληνικά πρότυπα (ιπποδάμεια ρυμοτομία κτλ.) και την αντιπαράθεση της νέας ελληνικής πόλης ως προς τις τουρκικές.²⁴

¹⁸Κρασσονικολάκης, Δημήτρης, «Η Χιωτική συνοικία του Πειραιά: μία πόλη μέσα στην πόλη», *Πειραικό Λεόκωμα*, έκδοση Κοινωνικής, Πειραιάς 2010, σελ. 86

¹⁹Τσοκόπουλος, Β, *Πειραιάς (1835-1870), Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1984, σελ. 54-56

²⁰Μαλικούτη, Σταματίνα, *Πειραιάς 1834-1912: λειτουργική συγκρότηση και πολεοδομική εξέλιξη*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2004, σελ. 53

²¹Πειραιάς, Ιστορία και πολιτισμός, δήμος Πειραιά, 2001, σελ. 69

²²Ο.π, σελ. 64

²³Καραδήμου- Γερολύμπου Αλέκα, «Σχεδιασμός και ανάκτηση του χώρου της πόλης- Χαρακτήρας της πολεοδομικής παρέμβασης του κράτους κατά την μετάβαση από την Οθωμανική στην Νεοελληνική πόλη», στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας- Νεοελληνική πόλη- οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*- Αθήνα 26-28 Σεπτεμβρίου 1984, Ερμούπολη 29-30 Σεπτεμβρίου 1984, Β' τόμος, εκδόσεις Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού ΕΜΝΕ, Αθήνα 1985, σελ. 382

²⁴Καραδήμου- Γερολύμπου Αλέκα, ό.π., σελ. 381

Εικ.4: Η σφαγή της Χίου

²⁵Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 64-65

²⁶Ο.π., σελ 64-65

²⁷Ο.π., σελ 64-65

²⁸Κοτέα, Μαριάνθη, *Η βιομηχανική ζώνη του Πειραιά (1860-1900)*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 1997, σελ. 24

²⁷Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 64-65

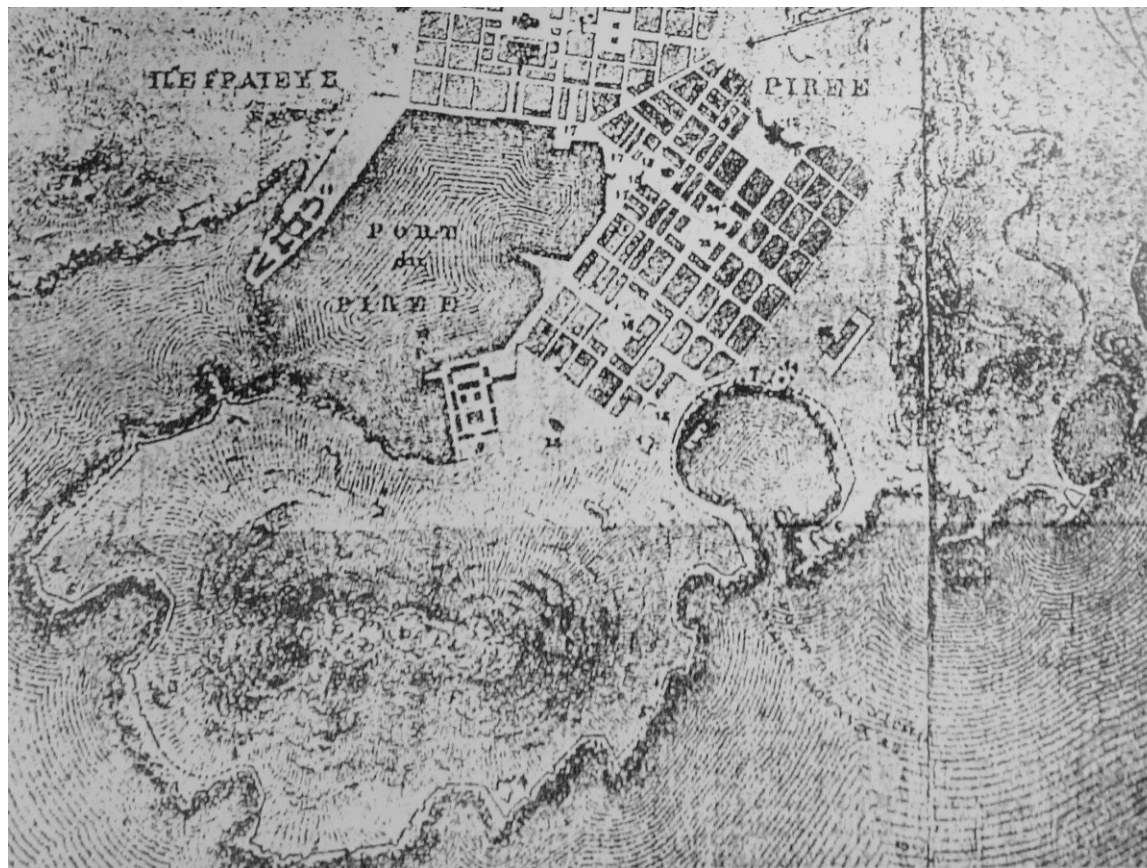
Έτσι, το πρώτο Σχέδιο Πόλεως συντάσσεται από τους αρχιτέκτονες Σταμάτη Κλεάνθη και Eduard Schaubert και ο προτεινόμενος σχεδιασμός (της πόλης) ακολουθεί τα νεοκλασικά πρότυπα.²⁵

Τα νέα σχεδιασμένα οικοδομικά τετράγωνα έχουν διαστάσεις γενικά 100,70μ, ενώ το πλάτος των λεωφόρων είναι περίπου 30μ.²⁶ Όσον αφορά τα όρια του πρώτου ρυμοτομικού που αναπτύσσεται σε ορθοκανονικό κάναβο, σχηματίζονται από τις σημερινές οδούς Κάστορος, Ρετινά, Ελ. Βενιζέλου, Γρ. Λαμπράκη, Ακτή Μουτσοπούλου, Β' Μεραρχίας, Κουντουριότου, Φιλελλήνων, Ακτή Μιαούλη, Ακτή

Ποσειδώνος, Ακτή Καλλιμασιώτη και Ακτή Κονδύλη.²⁷

Παρατηρώντας προσεκτικά τον χάρτη το ιπποδάμειο σύστημα ρυμοτομίας που ακολούθησαν ο Κλεάνθης και Σάουμπερτ χώριζε την πόλη σε δύο τμήματα, το βορειοδυτικό- που σχηματιζόταν από την επιχωμάτωση και οικοπεδοποίηση του λιμένα Αλών- και το νοτιοανατολικό.²⁸ Η οδός Γούναρη είναι το όριο των δύο τμημάτων, του «δεξιού» και του «αριστερού», του συνοικισμού των Χίων και του Γενικού αντίστοιχα.²⁹

Εικ.5: Το πρώτο Σχέδιο Πόλεως στη λιθογραφία του Aldenhoven (1837)

Το «δεξιό» τμήμα της πόλης

Όσον αφορά το «δεξιό» τμήμα της νέας πόλης, το βασιλικό διάταγμα «περί του εις Πειραιά συνοικισμού των Χίων» που εκδόθηκε στις 17/29 Απριλίου 1835 όριζε τις εκτάσεις που δόθηκαν στους Χίους. Πιο συγκεκριμένα το μέρος αυτό της πόλης φυλασσόταν για μία δεκαετία (1835-1839) αποκλειστικά για τους Χιώτες, με τον όρο ότι κάθε χρόνο θα οικοδομούσαν το ένα πέμπτο της έκτασης αυτής, ώστε ως το 1839 να είχε οικοδομηθεί όλη η έκταση.³⁰ Γι αυτό το λόγο λοιπόν, οι τότε ιδιοκτήτες άκτιστων γαιών του δεξιού τμήματος αποζημιώθηκαν με ισότιμες γαίες στο αριστερό τμήμα,³¹ ενώ παράλληλα η επιτροπή των Χίων έσπευσε να δηλώσει ότι αποδεχόταν τους όρους.

Παρ' όλα αυτά η ανέγερση των οικοδομών δεν προχώρησε με γρήγορους ρυθμούς- καθώς οι Χιώτες ισχυρίζονταν ότι οι παλαιοί ιδιοκτήτες ήταν απρόθυμοι να παραχωρήσουν τις γαίες τους- και είχε ως αποτέλεσμα την σύνταξη ενός νέου διατάγματος στις 20 Οκτωβρίου (1 Νοεμβρίου) 1836 «περί των εις το δεξιό μέρος του Πειραιώς ιδιοκτήτες γηπέδων». Αυτό επέβαλε την υποχρεωτική μεταβίβαση όλων των άκτιστων ιδιωτικών γαιών στην κυριότητα του Δήμου με σκοπό στην συνέχεια να παραχωρηθούν στους Χιώτες. Έτσι, από τις 9 Νοεμβρίου 1836 τίθενται τα θεμέλια των πρώτων οικοδομών των Χιωτών,³² ενώ είχε δοθεί προθεσμία ανέγερσης τους ως το 1839.³³

Εκτός όμως από τον κτιριακό όγκο που συνέχισε να αναπτύσσεται και μετά το 1839, μεγάλη σημασία δόθηκε και στον αδόμητο χώρο. Συγκεκριμένα, το μεγάλο πλάτος και οι μικρές πλατείες που σχηματίζονται ανάμεσα σε ορισμένα τμήματα στα βορειοανατολικά του οικισμού) είναι χαρακτηριστικά των οικοδομικών τετραγώνων

του συνοικισμού (εικ. 6). Ωστόσο Το 1837, μετά την προτροπή της Επιτροπής των Χίων εγκρίνεται η χάραξη οδών μικρού πλάτους κατά (το) μήκος ορισμένων οικοδομικών τετραγώνων. Μ' αυτό τον τρόπο, τα τετράγωνα διαιρούνται σε δύο τμήματα (εικ.7).³⁴

Όσον αφορά τις κεντρικές λειτουργίες, οι περισσότερες από αυτές προβλέπεται να εγκατασταθούν στο τμήμα του χιακού οικισμού, καθώς καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του Σχεδίου Πόλεως. Έτσι, Το 1842, τίθεται και το ζήτημα ανέγερσης της αγοράς. Οι αρχικές προτάσεις αφορούν την ανέγερση της προσωρινά μπροστά από το ναό του Αγίου Σπυρίδωνα,³⁵ ενώ η τελική εντολή σχεδιασμού της Δημοτικής Αγοράς δίνεται μετά το 1860. Η αρχική πρόταση του κτιρίου αποτελεί έργο του επόμενου μηχανικού της πόλης του ταγματάρχη Ιω. Τριγγέτα. Ο Ιω. Τριγγέτας λοιπόν προβλέπει ένα κτίριο κάτοψης ορθογωνίου, με διαστάσεις 94,90μ. x 27,80μ. Στο μεγαλύτερο μέρος του, που είναι προσπελάσιμο από τρεις εισόδους τοποθετημένες άξονικά και σε συνάρτηση με τους κοινόχρηστους χώρους υγιεινής, παρατάσει μικρά καταστήματα στην ανατολική και δυτική πλευρά, τα οποία προστατεύονται από συνεχή στοά με ραβδοειδή διάταξη.³⁶ Η πρόταση αυτή γίνεται δεκτή το 1861 με κάποιες τροποποιήσεις. Η κάτοψη απλοποιείται και τα καταστήματα διατάσσονται απόλυτα συμμετρικά ως προς τους δύο κάθετους άξονες του παραλληλόγραμμου, που διακόπτεται από τις προσπελάσεις του συγκροτήματος.³⁷

³⁰Κοτέα, Μαριάνθη, ό.π., σελ. 28, 40

³¹Ο.π., σελ. 35

³²Ο.π., σελ. 36

³³Ο.π., σελ. 40

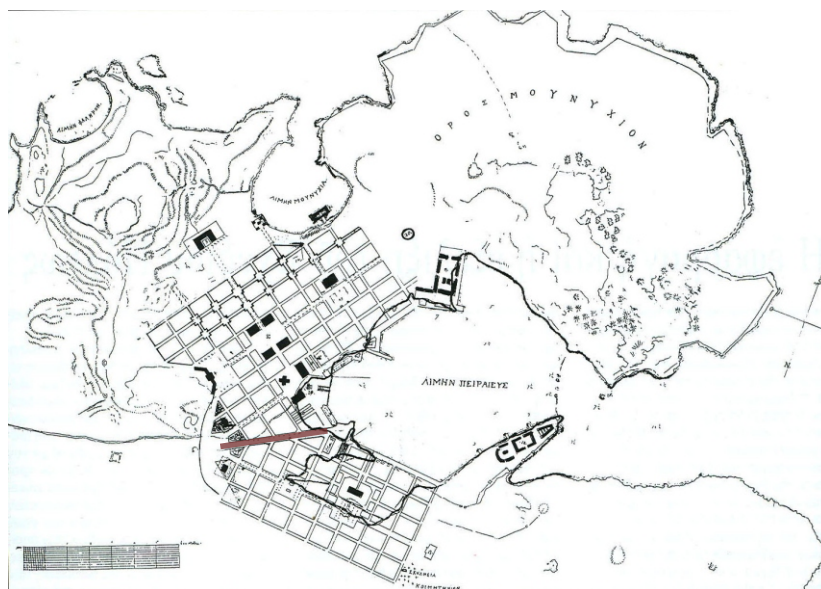
³⁴Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 77

³⁵Ο.π., σελ. 109

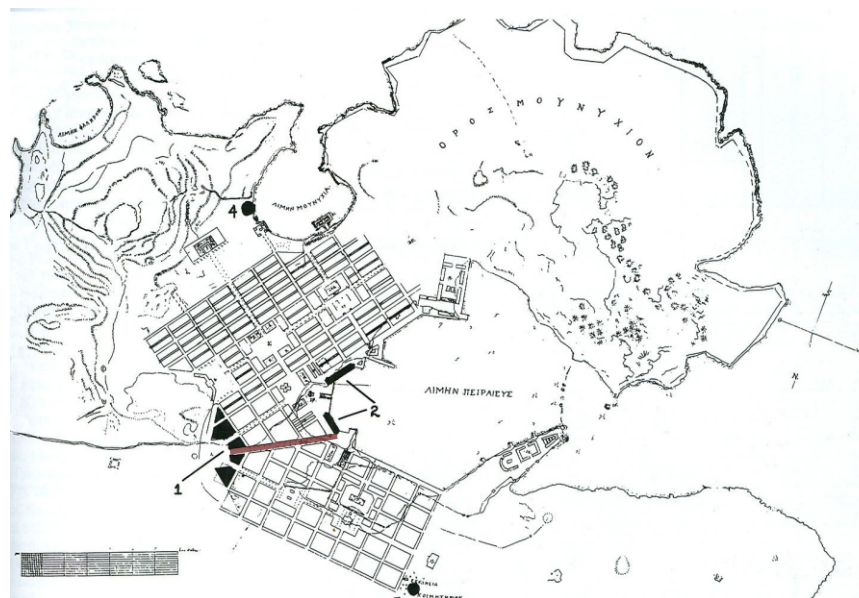
³⁶Ο.π., σελ. 261

³⁷Ο.π., σελ. 261-262

Στο δεύτερο σχέδιο έχουν σχεδιαστεί οι ενδιάμεσοι δρόμοι των διχοτομημένων οικοδομικών τετραγώνων. ακόμα παρατηρούμε την 1.κατάργηση ανακτόρων-σχηματισμός πλατείας, 2.κατάργηση κήπων λιμανιού, 3.νέα θέση νεκροταφείου, 4.κατάργηση σφαγείων. Με κόκκινο σημειώνεται η οδός Γούναρη που χωρίζει το «αριστερό» και «δεξιό» τμήμα.

Εικ.6: Το Σχέδιο Πόλεως το 1836

Εικ.7: Οι μεταβολές του Σχέδιο Πόλεως το 1838

Τυπολογία κατοικιών

Όσον αφορά την οικοδόμηση του οικισμού, οι πρώτες χιώτικες οικοδομές υψώθηκαν από τα μέσα του 1836 και αφορούσαν την ανέγερση παραπηγμάτων και τη στέγαση των δραστηριοτήτων του μικροεμπορίου και των ευκαιριακών συναλλαγών.³⁸

Το γεγονός ότι πολλοί από τους κατοίκους της συνοικίας είναι πλούσιοι έμποροι, καθώς και ότι ο οικισμός έχει προνομιούχα θέα αλλά και την καθαρότερη ατμόσφαιρα σε σχέση με τις συνοικίες των Υδραίων και Παροικών, τον καθιστά χώρο ανάπτυξης αξιόλογων οικοδομών. Συνεπώς, ο Χιακό τμήμα, κυρίως λόγω θέσης, αποτέλεσε το κεντρικότερο και σημαντικότερο τμήμα στον ρυμοτομικό ιστό της πόλης που άρχισε σιγά-σιγά να πυκνώνει με όμορφες οικοδομές, καταστήματα, εργαστήρια και οικίες. Επίσης, άρχισαν να διαμορφώνονται οι πλατείες και οι δρόμοι, να ιδρύονται και εγκαθίστανται σχολεία, υπηρεσίες, εκκλησίες, να φτιάχνεται το λιμάνι, αποκτώντας έτσι σταθερά τη μορφή εκείνη που η εξέλιξή της μας έδωσε την σημερινή εικόνα του Πειραιά.³⁹

Πιο συγκεκριμένα σχετικά με τους χώρους που ανεγέρθηκαν, σύμφωνα με καταγραφές της Σ. Μαλλικούτη οι ιδιωτικές κατοικίες μπορούν να ταξινομηθούν σε πέντε κατηγορίες, ανάλογα με την κύρια χρήση τους: κατοικίες, κατοικίες με καταστήματα, καταστήματα και αποθήκες, βιοτεχνικά εργαστήρια και βιομηχανίες, ξενοδοχεία και ενοικιαζόμενα δωμάτια. Συχνότερα, συναντάμε διώροφα κτίρια με κατοικία στα δύο επίπεδα ή με κατοικία στο δεύτερο και κατάστημα στο πρώτο, είτε σε συνεχές σύστημα είτε με ένα τμήμα ακάλυπτου στην πρόσοψη.⁴⁰

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η ποικιλία άλλων διατάξεων, όπως (α) η ανάπτυξη διπλοκατοικίας σε δύο επίπεδα με μερική χρήση του ισογείου, το υπόλοιπο του οποίου αφιερώνεται σε κατάσταση,

(β) η οργάνωση των λειτουργιών σε τρεις στάθμες, όπου πολλές φορές αυτή του μεσοπατώματος, με χαμηλότερο ύψος, λογαριάζεται ως πρώτος όροφος, (γ) η τοποθέτηση της κατοικίας εγκάρσια, με το μεγαλύτερο μέρος του ακάλυπτου στην πρόσοψη, ή ανεξάρτητης στο βάθος του οικοπέδου.⁴¹

Σχετικά με τα ύψη των κτηρίων, χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το ύψος των καταστημάτων κυμαίνεται από 4,50μ.- 6,75μ. Στις μονώροφες κατοικίες συναντάται σταθερά στα 3,50μ.- 4,50μ., ανάλογα με την ύπαρξη ή όχι ημιυπογείου, ενώ οι κατοικίες σε δύο επίπεδα έχουν ύψος 6,00- 7,50μ. Σε σπάνιες περιπτώσεις το ύψος των 9,00μ. παρατηρείται σε ψηλές διώροφες οικοδομές, που έχουν κατάσταση με ημιώροφο.⁴²

Το ποσοστό κάλυψης στην χιακή συνοικία κινείται ανάμεσα στο 70-80% στον εμπορικό τομέα. Κατά μέσο όρο, συναντάμε κάλυψη 40-60% σε όλη την ακτίνα του οικοδομικού τμήματος.⁴³

Εικ.8: Άποψη του Πειραιά το 1887 σε επιχρωματισμένη ξυλογραφία

³⁸ Μαλλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 148

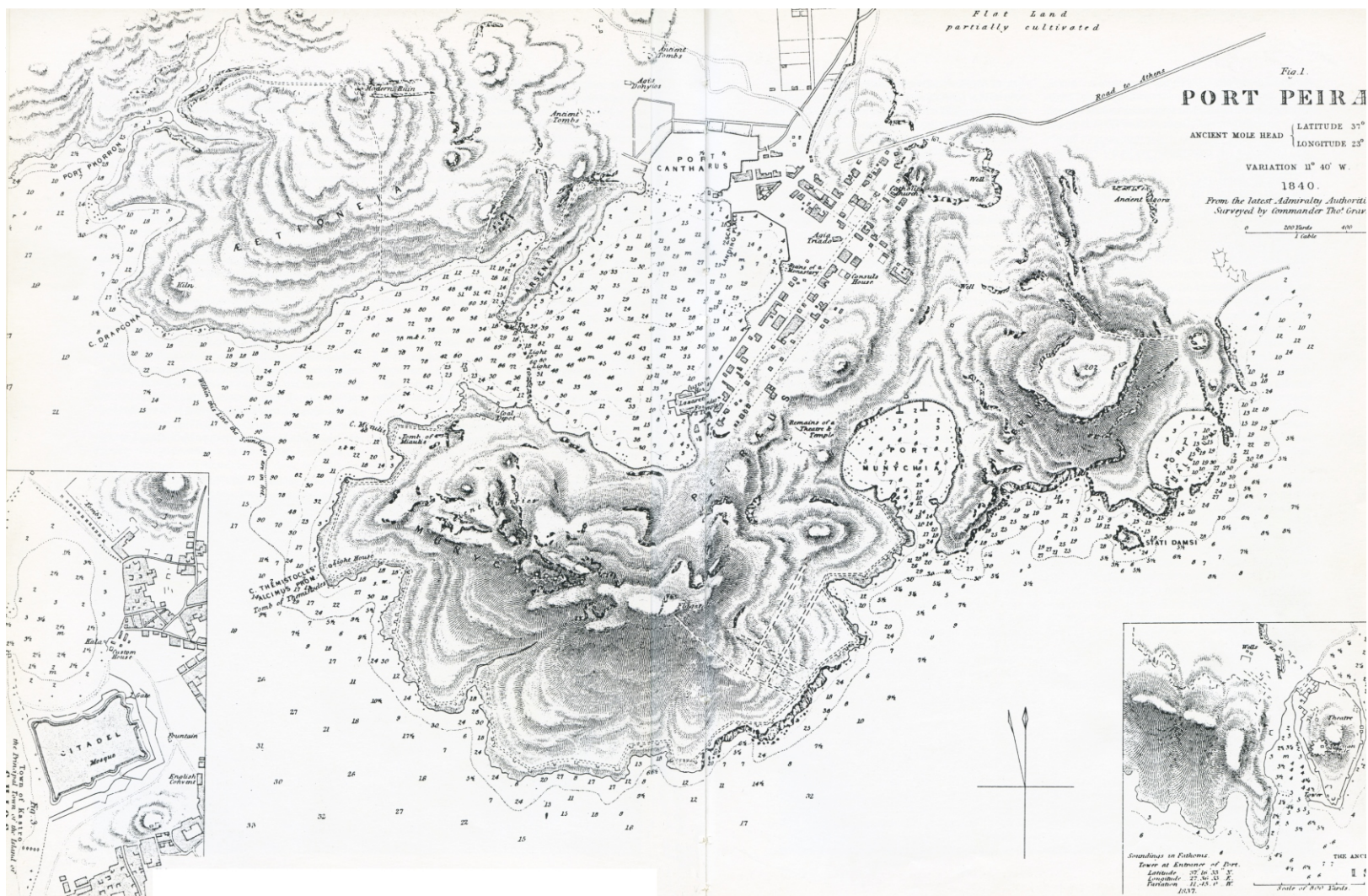
³⁹ Κρασονικολάκης, Δημήτρης, «Η Χιωτική συνοικία του Πειραιά: μία πόλη μέσα στην πόλη», Πειραιϊκό Λεύκωμα, έκδοση Κοινωνικής, Πειραιάς 2010, σελ. 87

⁴⁰ Μαλλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 162

⁴¹ Μαλλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 164

⁴² Ό.π., σελ 165

⁴³ Ό.π., σελ 165

Εικ.9: Χάρτης του Πειραιά γύρω στο 1840. Στα αριστερά, ο χάρτης της Χίου, το 1835. Ο χάρτης ανήκει στο αγγλικό Ναυαρχείο.

Όσον αφορά στην εσωτερική οργάνωση της κατοικίας, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1860, περιλαμβάνει την «αίθουσα» (χώρο υποδοχής), προσπελάσιμη διαμέσου μίας μικρής σάλας με τη λειτουργία προθάλαμου (του «σαλότου»), έναν αριθμό δωματίων και βοηθητικούς χώρους στην ίδια ή σε άλλη στάθμη, ενσωματωμένους ή μη [...]. Σαφέστερα, ο κύριος χώρος υποδοχής τοποθετείται οπωσδήποτε στην πρόσοψη, φέρει ανοίγματα σε συμμετρικές, ως προς τον άξονα του εξώστη, θέσεις, είναι ένας ενιαίος χώρος μεγάλων διαστάσεων και επικοινωνεί με ορισμένα από τα υπόλοιπα δωμάτια με δίφυλλες εσωτερικές πόρτες.⁴⁴

Από την άλλη η εξωτερική οργάνωση των κατοικιών σχετίζεται με την πρόσοψη, στην οποία παρατηρούμε ότι επικρατούν τα χαρακτηριστικά των πρώιμων οπιτιών των οθωμανικών χρόνων, με σταθερά γεωμετρικές και λιτά διαμορφωμένες προσόψεις σε συνεχές σόστημα, με συμμετρική διάρθρωση και σαφή τονισμό των οριζοντίων.⁴⁵

Όμως και τα νεοκλασικά που ανεγείρονται την ίδια περίοδο έχουν σαφώς διαχωρισμένη βάση και διακρίνονται για την αυστηρά συμμετρική τους οργάνωση. Η κανονικότητα δεν εκφράζεται μόνο με τη θέση των εξωστών και των προσπελάσεων, αλλά και τις ισοδύναμες επιφάνειες που επιτυγχάνονται με τη ρυθμική παράθεση των ανοιγμάτων. Στις ανώτερες στάθμες ο τονισμός αυτών των τελευταίων γίνεται με απλά ορθογώνια πλαίσια ή με ελαφρά προεξέχουσες παραστάδες. Τα λιτά περιγράμματα, η έξαρση των οριζοντίων και, γενικότερα, η απουσία φλυαρίας κατά τη χρήση των χαρακτηριστικών του ρυθμού συμβάλλουν σε εξαιρετικά ισορροπημένες διαμορφώσεις.⁴⁶

Τέλος, να σημειωθεί ότι τα κτίρια που συνδυάζουν εμπορική χρήση και κατοικία

φέρουν λιγότερα ή περισσότερα ρυθμολογικά στοιχεία στις απλές επίπεδες όψεις τους, στο ανώτερο επίπεδο. Οι παραστάδες εμφανίζονται σταδιακά με μεγαλύτερο πάχος.⁴⁷ Εξάλλου, κυρίαρχη γίνεται και η τάση της έξαρσης του κεντρικού κατακόρυφου τμήματος της όψης.⁴⁸

⁴⁴Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 165

⁴⁵Ο.π., σελ 176

⁴⁶Ο.π., σελ 177

⁴⁷Ο.π., σελ 178

⁴⁸Ο.π., σελ 178

Εικ.10: Κτήριο στην γωνία Ελ.Βενιζέλου και Εθνικής Αντιστάσεως

Εικ.11: Κτήριο στην γωνία Νοταρά και Φιλελλήνων 10

Σχέση της συνοικίας με τον τόπο προέλευσης

⁴⁹Μπούρας, Θ, Χαράλαμπος, «Χίος», *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική- Ανατολικό Αιγαίο- Σποράδες- Επτάνησα*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1989, σελ. 151

⁵⁰Σαραντάκου, Ελένη, «Ανατολικό Αιγαίο-Α' Η Αρχιτεκτονική», *Νησιά του Αιγαίου-αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 2003, σελ. 93

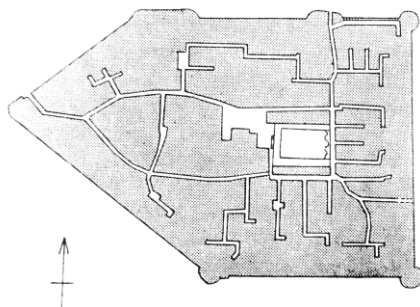
⁵¹Ο.π., σελ. 180

⁵²Ο.π., σελ. 180

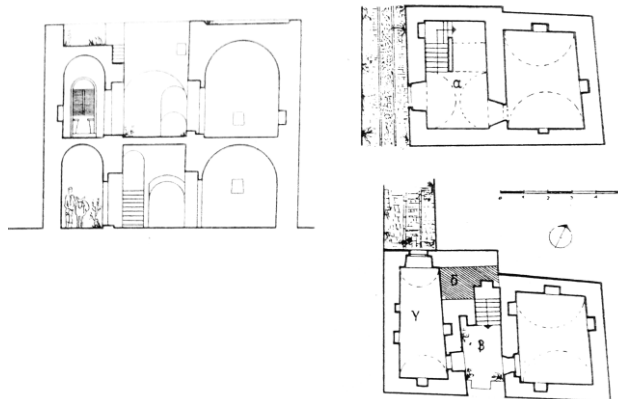
⁵³Μιχελής, Π, Α, Α' *Το ελληνικό σπίτι*, εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 1977, σελ. 18

⁵⁴Μπούρας, Θ, Χαράλαμπος, ό.π., σελ. 172,174

⁵⁵Μιχελής, Π, Α, ό.π., σελ. 18

Εικ.12,13: Ο πυκνός πολεοδομικός ιστός των Μεστών της Χίου

Εικ.14: Κατόψεις και τομή σπιτιού στα Μεστά Χίου

Η μελέτη της αρχιτεκτονικής της Χίου βασίζεται σε ένα μικρό τμήμα που έχει απομείνει καθώς μεγάλο μέρος καταστράφηκε μετά την καταστροφή της Χίου και τον σεισμό του 1881.⁴⁹ Λόγω της υποτέλειας στους Τούρκους οι οικισμοί της Χίου ακολούθησαν κυρίως αμυντική πολεοδομική οργάνωση και οδήγησε πυκνή δόμηση των κατοικιών.

Η τυπολογία των κατοικιών διαφοροποιείται από περιοχή σε περιοχή και μπορεί να χωριστεί σε τρεις ενότητες: το βορειότερο και φτωχότερο τμήμα, τις περιοχές του Κάμπου με αρχιτεκτονική επηρεασμένη από βυζαντινές και γενονατικές ρίζες, και το νοτιότερο τμήμα με τους μεσαιωνικούς φρουριακούς οικισμούς.⁵⁰ Η αρχιτεκτονική στα βόρεια χωριά της Χίου είναι απλή, φτωχή και ανεπιτήδευτη και δεν αποτελείται από σαφείς αρχιτεκτονικές μορφές.⁵¹ Οι όγκοι των σπιτιών έχουν συνήθως κυβικό σχήμα και συνήθως μικρά ανοίγματα.⁵² Από την άλλη μεριά, στα μεσαιωνικά χωριά της Χίου παρατηρούμε κυρίως κατοικίες που αναπτύσσονται σε δύο ορόφους. Λόγω στενότητας του χώρου δεν υπάρχει αυλή και η σκάλα ανόδου γίνεται εσωτερικά. Στο ισόγειο είναι τα βοηθητικά, οι στάβλοι και οι αποθήκες κυρίως. Στον πάνω όροφο βρίσκεται το αίθριο(ηλιακό),⁵³ συνήθως στο κέντρο της συνθέσεως, όπου γύρω από αυτό βρίσκονται τα δωμάτια. Το μεγαλύτερο αποτελεί τον χώρο διημερεύσεως και τα πιο μικρά χρησιμοποιούνται ως υπνοδωμάτια.⁵⁴ Ο ηλιακός μπορούσε να είναι ανοιχτός προς τον δρόμο ή κλειστός ή να είναι σε δύο επίπεδα.⁵⁵

Οι όψεις των κτηρίων ακολουθούν τον κανόνα βάση, κορμό, επίστεψη. Αν και στο σύνολο της όψεως μπορούμε να παρατηρήσουμε ασυμμετρία, τα επιμέρους στοιχεία

έχουν συμμετρία και ακολουθούν τους άξονες.⁵⁶ Στην οργάνωση των όψεων παρατηρούμε και άλλα κλασικά στοιχεία: κυμάτια, γείσα, προέχουσες οριζόντιες ταινίες και επιφάνειες σε προχώρηση.⁵⁷

Παρατηρούμε ότι δεν προκύπτουν πολεοδομικά χαρακτηριστικά από τον τόπο προέλευσης των κατοίκων, καθώς υπήρξε η ανάγκη αναδιοργάνωσης των νεοσύστατων ελληνικών πόλεων και διαφοροποίηση όλων των στοιχείων που θύμιζαν το άμεσο παρελθόν της υποτέλειας από τους Τούρκους. Συντάσσεται από τους «αρχιτέκτονες της Κυβερνήσεως», τον Κλεάνθη και τον Schaubert και ακολουθεί τα νεοκλασικά πρότυπα. Η πολεοδομική οργάνωση των οικισμών οδήγησε στην πυκνή δόμηση των κατοικιών στην περιοχή, με λίγα ανοίγματα και πολλές φορές σύνδεση και κίνηση στο δώμα σε αντίθεση με τις κατοικίες του Χιακού οικισμού στον Πειραιά που δεν κρίνεται απαραίτητη αυτή η οργάνωση. Παρα ταύτα, στην διαμόρφωση των όψεων συναντώνται στοιχεία των χιακών κατοικιών. Στην διαμόρφωση των προσόψεων παρατηρούμε λιτά στοιχεία όπως επικρατούν στις πρώιμες κατοικίες της οθωμανικής περιόδου, έχοντας συμμετρική διάρθρωση και σαφή τονισμό των οριζόντιων.⁵⁸

Η προέλευση των οικιστών παίζει καθοριστικό ρόλο στις νέες επαγγελματικές ασχολίες τους, γι' αυτό άλλωστε και οι Χίοι αναπτύσσουν κυρίως εμπορική δραστηριότητα. Έτσι, στο χιακό συνοικισμό συγκεντρώνονται οι έμποροι, χτίζεται η δημοτική αγορά και, λίγο αργότερα, μαζεύονται οι βιοτεχνίες. Σημαντική είναι η ανάπτυξη της βιομηχανίας, η οποία μετά το 1860 θα αρχίσει να απλώνεται πάνω από τον συνοικισμό των χίων. Στην βορειοδυτική πλευρά της πλατείας Καραϊσκάκη

λειτουργεί ο ατμόμυλος του Παναγιώτη Καπράνου από το 1862, ενώ στην οδό Γούναρη συναντάμε βιοτεχνίες ζυμαρικών, σάπωνα και ποτών μια δεκαετία νωρίτερα.⁵⁹

⁵⁶Μπούρας, Θ, Χαράλαμπος, ό.π., σελ. 160

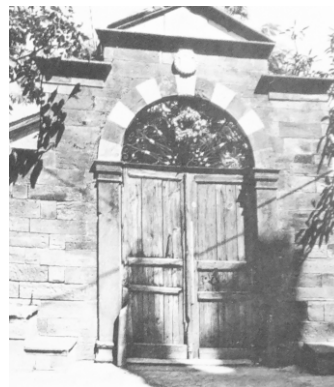
⁵⁷Ο.π., σελ. 160

⁵⁸Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 176

⁵⁹Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 110

Εικ.15: Κατοικία στην Χίο

Εικ.16: Αυλόπορτα με εμφανή νεοκλασικά στοιχεία

Εικ.17, 18: Κτήρια στον Πειραιά

Bourgade

Port
du Piree

de Munichie

RADE
DE PHALERE

Bourgade
de
Phalère

Port Phalere

Bourgade

Port de Munichie

100 300 500 1000 2000

Echelle de deux mille Pas Geometriques

Hydra

II. Υδραϊκή συνοικία- συνεισφορά στην ανάπτυξη της ναυτιλίας

Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης

Η δεύτερη ομοιογενής πληθυσμιακή ομάδα που εποίκησε στον Πειραιά είναι οι Υδραίοι σχεδόν το ίδιο διάστημα με τους Χιώτες. Ως γνωστόν οι Υδραίοι μεγαλοκαρaboκώρηδες είχαν χρηματοδοτήσει με μεγάλα ποσά τον αγώνα ανεξαρτησίας της Ελλάδας, με αποτέλεσμα την έλλειψη κεφαλαίων για τις αναπτυξιακές ανάγκες του τόπου τους, μετά την απελευθέρωση της χώρας.⁶⁰ Άλλωστε, κατά την διάρκεια της ανεξαρτησίας η Ύδρα έχασε το 78% του εμπορικού της στόλου και οι θέσεις εργασίας συρρικνώθηκαν αισθητά.⁶¹ Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την μετανάστευση των φτωχότερων πληθυσμιακών στρωμάτων προς τον Πειραιά, που αποτελούσε πλέον σημαντικό ναυτιλιακό κέντρο, προσφέροντας σπουδαίες προοπτικές στους Υδραίους ναυτικούς.⁶² Έτσι από το 1837 αρχίζει να οργανώνεται η μαζική προσέλευσή τους και με την εξειδικευμένη γνώση στην ναυτιλία, συντελούν στην ανάπτυξη του Πειραιά στον τομέα αυτό. Συνεπώς, και σε αυτή την ομάδα ελλήνων μεταναστών παραχωρείται ένα συγκεκριμένο τμήμα της περιοχής του Πειραιά. Η παραχωρηθείσα γη τους λοιπόν εκτείνεται μέχρι το λιμάνι της Ζέας και του πρόποδες του λόφου της Μουνιχίας.

Πολεοδομική οργάνωση

Η εγκατάσταση της νέας πληθυσμιακής ομάδας «απαιτεί» και πάλι τον κατάλληλο σχεδιασμό. Το 1837 λοιπόν δίνεται η εντολή για τον σχεδιασμό της υδραϊκής συνοικίας στον αρχιτέκτονα της πόλης, τον Lorenzen, (το 1837). Η «*νέα πόλις*» πρέπει να αναπτυχθεί στα νότια της χιακής συνοικίας στην προέκταση των υφιστάμενων δρόμων, «*αποχωρισμένη όμως από το κατάστημα της Διαμετακομίσεως*», να διέπεται από τη λογική της «*γειτονιάς*» και να περιλαμβάνει τους αναγκαίους ελεύθερους χώρους. Η έκταση της πολεοδομούμενης περιοχής ορίζεται μέχρι τη θέση Μύλοι.⁶³

Πιο συγκεκριμένα, στο σχέδιο του Lorenze, το οποίο περιλαμβάνει σημειωμένα τα εθνικά και τα μοναστηριακά οικόπεδα, καθώς και τις ιδιωτικές εκτάσεις που πρέπει να απαλλοτριωθούν για τις κοινόχρηστες επιφάνειες, εμφανίζονται 41 οικοδομικά τετράγωνα. Ο σχεδιασμός φαίνεται να στηρίζεται στο νοητό κατά μήκος άξονα του ογκώδους κτιρίου του Τελωνείου. Ο νέος συνοικισμός αναπτύσσεται σχεδόν συμμετρικά προς αυτόν τον άξονα και έχει ακανόνιστο πολυγωνικό σχήμα που υπαγορεύεται από τη γραμμή της ακτής και την επανάληψη του ορθογωνίου σχήματος των οικοδομικών τετραγώνων στα νοτιοανατολικά. Δυνατότητα επέκτασης αυτού του σχεδίου υπάρχει και στο βορειοανατολικό μέρος, προς την πλευρά της Ζέας. Στο κέντρο του σχήματος τοποθετείται η πλατεία του οικισμού και ένας μικρός ναός. Σε αυτό το πολεοδομικό σχέδιο δεν καθορίζονται θέσεις δημοσίων κτιρίων εκτός από την Αγορά.⁶⁴ Αρχικά η Υδραϊκή συνοικία βρισκόταν κυρίως στις οδούς Μπουμπουλίνας και Σαχτούρη. Με συμμετρικό σχεδιασμό γύρω από τον ογκώδη άξονα του Τελωνείου σύντομα επεκτάθηκε προς την Πηγάδα, τα Καρβουνιάρικα, τις απότομες πλαγιές του Χατζηκοριάκειου.⁶⁵

⁶⁰ Γεωργούλα, Γωγώ Δ., "Πειραιάς: βιομηχανική και πολεοδομική ανάπτυξη", Μεταπτυχιακή εργασία στα πλαίσια του μαθήματος "Αστικός χώρος, παραγωγή και εργασία", ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική και Σχεδιασμός του Χώρου, Αθήνα 2004

⁶¹ Κοτέα, Μαριάνθη, Η βιομηχανική ζώνη του Πειραιά (1860-1900), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, σελ. 38

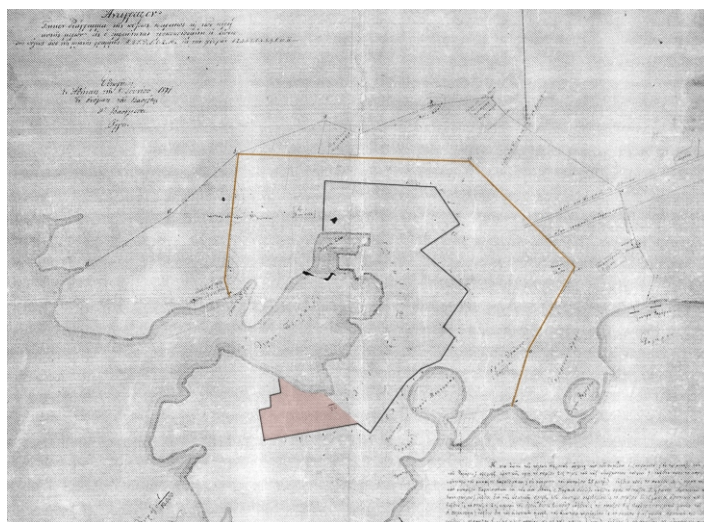
⁶² Γεωργούλα, Γωγώ Δ., ό.π, Αθήνα 2004

⁶³ Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 78-79

⁶⁴ Ό.π., σελ 78-79

⁶⁵ Κρασνικολάκης, Δημήτριος, «Περί του συνοικισμού των Υδραίων εις Πειραιά», Πειραιϊκό Λεύκωμα, έκδοση Κοινωνικής, Πειραιάς 2010, σελ. 85

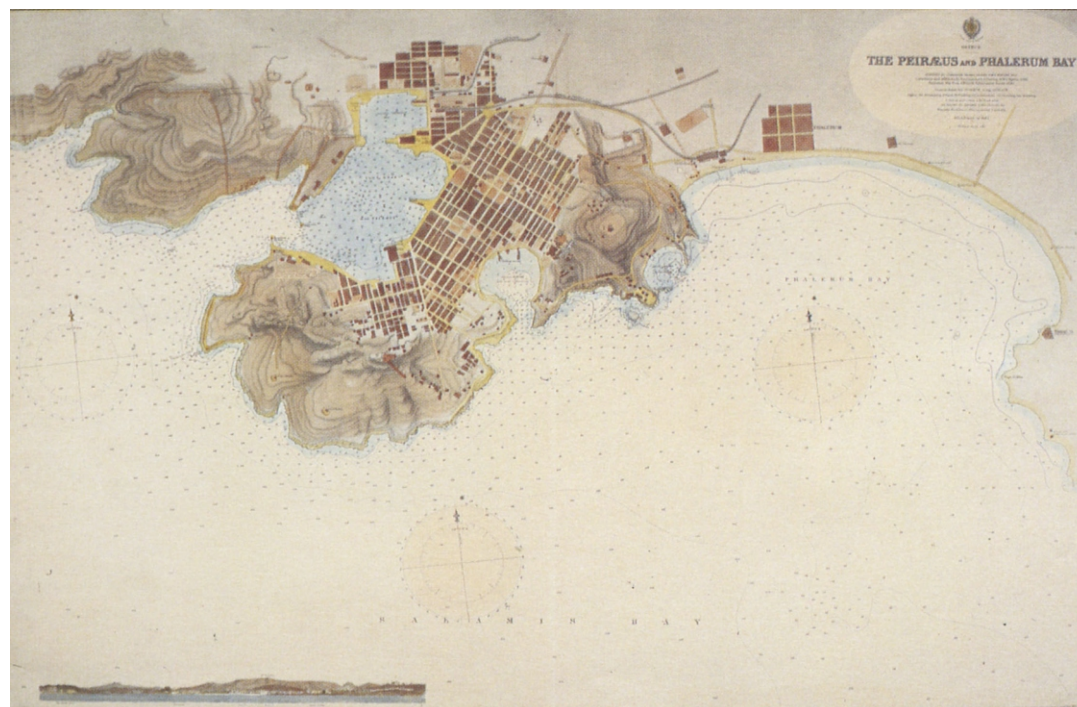
Εικ.19: Χάρτης του Πειραιά-Με την μαύρη γραμμή δηλώνεται το πρώτο όριο της «ζώνης» το 1863, με την καφέ η διευρυμένη «ζώνη» το 1868. Το ενότητα που σημειώνεται είναι η υδραϊκή συνοικία.

Εικ.20: Το αναθεωρημένο σχέδιο του συνοικισμού των Υδραίων

Εικ.21: Χάρτης του Πειραιά γυρω στο 1840

Όμως, ο σχεδιασμός του υδραϊκού συνοικισμού δέχεται την αρνητική κριτική του Υπουργείου Εσωτερικών και αναθεωρείται, με τη συμβολή των Schaubert και Goebhard. Για την λύση του υδραϊκού συνοικισμού στις 19(31) Μαΐου 1838 η Κυβέρνηση εξέδωσε τον «περί συνοικισμού Υδραίων στον Πειραιά» διάταγμα. Μέσα από αυτό το άρθρο εγκρινόταν το σχέδιο του συνοικισμού και οι όροι συγκρότησής του.⁶⁶ Σε γενικές γραμμές οι όροι αυτοί αφορούσαν τη διοικητική σχέση του συνοικισμού με το δήμο του Πειραιά, την έκταση και τις συμφωνίες παραχώρησης των γηπέδων καθώς και τις προθεσμίες έναρξης και ολοκλήρωσης της οικοδόμησής τους.⁶⁷ Η γη που παραχωρήθηκε στους Υδραίους ανήκε στο Δημόσιο, από την εποχή της διάλυσης του Αγίου Σπυριδώνα, ενώ το υπόλοιπο της περιήλθε στην κυριότητα τους έπειτα από την αποζημίωση των προηγούμενων ιδιοκτητών.⁶⁸ Παρά τις προσπάθειες των ιθυνόντων μέχρι τα μέσα του 1850 η οικοδόμηση παραμένει αραυή. Για την πύκνωση της οικοδομικής δραστηριότητας σημαντικό ρόλο έπαιξε η δεύτερη διανομή γης στους Υδραίους το 1861, καθώς και η εισροή Κρητών προσφύγων το 1866.⁶⁹

Παρά την αραυή οικοδόμηση, γίνονται ενέργειες και για το σχεδιασμό του δημόσιου ανοιχτού χώρου. Οι πλατείες που αρχικά σχηματίζονται είναι η Κανάρη, η Ιπποδαμείας, η Αγίου Νικολάου και η Πηγάδας, η τελευταία χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή δεξαμενής πόσιμου νερού.⁷⁰

Στο σημείο αυτό λοιπό να αναφερθεί πως το ζήτημα της ύδρευσης απασχολεί ολόκληρο το δήμο του Πειραιά. Στο διάστημα 1846-1847 αποπερατώνεται και το υδραγωγείο της υδραϊκής

συνοικίας, από τη βρύση του Γιουρδή μέχρι το κέντρο της πλατείας Πηγάδας.⁷¹ Το 1867 σχεδιάζεται η δεξαμενή με ακτινωτούς αγωγούς, για τη συγκέντρωση των υπογείων νερών από τις υπόγειες των βουνών. Πρόκειται ουσιαστικά για μια κυλινδρική κατασκευή με διάμετρο 16μ. και πάχος τοίχων 2,5μ. και καλύπτεται με σφαιρικό θόλο ακτίνας 4μ.⁷²

Εκτός από τις πλατείες και το σύστημα ύδρευσης, στα Υδραϊκά σημαντική είναι η ανάπτυξη της βιομηχανίας. Έτσι, στην περιφέρεια του συνοικισμού λειτουργούν η αλευροποιία του Saltara, το σχοινοπλοκείο του Κλεμάν, κοντά στο λατομείο στα όρια του Σχεδίου Πόλεως και το ναυπηγείο του Καλούδη. Για την σωστή συνύπαρξη βιομηχανίας και κατοικίας τίθεται το ζήτημα της θέσης των βιομηχανιών στην περιοχή του Πειραιά, όπου αρχικά αντιμετωπίζεται με την επέκταση του Σχεδίου Πόλεως στο βορειοδυτικό κομμάτι (1864) αλλά μόλις το 1911 υποβάλλεται σχέδιο Νόμου «περί των όρων ιδρύσεως βιομηχανικών εργοστασίων».⁷³

Εικ.22: Ακτή Μιασούλη, προς Υδραϊκή συνοικία

⁶⁶Κοτέα, Μαριάνθη, ό.π., σελ. 39

⁶⁷Ο.π., σελ. 39

⁶⁸Ο.π., σελ. 39-40

⁶⁹Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 149

⁷⁰Ο.π., σελ 86

⁷¹Ο.π., σελ 144

⁷²Ο.π., σελ 144

⁷³Ο.π., σελ 110-111

Οργάνωση γειτονιάς-Τυπολογία κατοικιών

⁷⁴Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 147

⁷⁵Κρασονικολάκης, Δημήτριος, ό.π., σελ. 85

⁷⁶Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 107

⁷⁷Ο.π., σελ 182

Εικ.23,24: Κατοικίες στην οδό Ευεργετών 16 και Ευποίας 5 αντίστοιχα

Εικ.25: Κτήριο στη γωνία Μπότσορη 26- Σαλαμινομαχων

Εικ.26: Το σχολείο της Πλατείας Πηγάδας, όπως σώζεται σήμερα

Τα πρώτα χρόνια της κατοίκησης των Υδραίων, οι πρόχειρες και ευτελείς κατασκευές αποτελούν τα κύρια οικοδομήματα του οικισμού. Όμως, λίγα χρόνια αργότερα, ενδιαφέρον είναι το περιεχόμενο μίας Διαταγής το 1838: «Σχετικά με τον σκοπό της συνοικίας των Υδραίων, που συνίσταται στη διευκόλυνση του βιοπορισμού και με δεδομένη τη φτώχεια πολλών από αυτούς τους εποίκους, μπορεί να τους επιτραπεί κατ' αρχήν να κτίσουν πέτρινους οικισμούς. Τα παρατήγματα όμως πρέπει να απομακρυνθούν και οι προσόψεις των οικοπέδων να μείνουν ελεύθερες, ώστε να μην επικρατήσουν εμπόδια κατά την ανέγερση κανονικών σπιτιών...»⁷⁴

Ξεκινώντας από το ύψωμα προς Πηγάδα, να αναφέρουμε ότι στην περιοχή αυτή ήταν από παλιά χτισμένοι μύλοι οπότε έχουμε το τοπωνύμιο Μύλος ή Μύλοι του Δράκου. Πρόκειται ουσιαστικά για μια συνοικία με κύρια χρήση την κατοικία και τα καταστήματα. Πολλά σπίτια είναι κτισμένα με τη νησιώτικη αρχιτεκτονική (καμάρες, στοές, εσωτερικές αυλές, κεραμίδια), ενώ οι αποθήκες και τα καταστήματα με πελεκητά μάρμαρα.⁷⁵ Ωστόσο, μετά το 1885, ως περιοχή κύριας κατοικίας ορίζεται το τμήμα ανατολικά και δυτικά της Ηρώων Πολυτεχνείου, έως τη Ζέα και την οδό Νοταρά, ενώ από την οδό Φίλωνος μέχρι και την Η. Πολυτεχνείου έχουμε μικτή χρήση, κατοικία και εμπορικές λειτουργίες.⁷⁶

Σχετικά με την οργάνωση και την πρόσοψη των κατοικιών, στην υδραϊκή συνοικία, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μικρές κατοικίες στα στενομέτωπα οικοπέδα, ισόγειες ή διώροφες, με ή χωρίς ημιυπόγειο, οι οποίες φέρουν τον εξώστη στον άξονα της πρόσοψης και έχουν τρία ισαπέχοντα ανοίγματα στο ανώτερο επίπεδο.⁷⁷ Το επόμενο βήμα, προς τον ώριμο κλασικισμό, επικεντρώνεται στην

πρόθεση για περισσότερο «διακοσμητική» εμφάνιση των όψεων. Στα μέχρι τότε ρυθμολογικά στοιχεία προστίθενται γεισιποδες και οδόντες στην απόληξη της στέγης και τα πλαίσια των ανοιγμάτων, μερικές φορές οι τελευταίοι συναντώνται και στη διαχωριστική ζώνη των ορόφων, κορινθιακά επίκρανα στις παραστάδες, αετώματα στις επιστέψεις των ανοιγμάτων, επίπεδοι ή κυφωτοί γωνιόλιθοι, είτε απομιμήσεις γωνιολίθων, με ισόδομη ή ψευδοϊσόδομη παράθεση, μπαλούστρες και άλλα διακοσμητικά στοιχεία στα θωράκια.⁷⁸

Σε ό, τι αφορά στη γεωμετρικότητα της σύνθεσης, η άμβλυνση των οριζοντίων, από την εντονότερη ή ασθενέστερη δήλωση των κατακόρυφων μερών, συνιστά το νέο γνώρισμα. Αυτό συνεπάγεται σταδιακά την οργάνωση της όψης σε επιμέρους κατακόρυφες ενότητες.⁷⁹ Παρατηρούμε την μεταβατικότητα από την επικράτηση των οριζοντίων στην έξαρση του κατακορυφισμού. Με ανομοιογενείς επιστέψεις των ανοιγμάτων, αλλά διαφοροποίηση των κεντρικών τμημάτων με συνεχή επιστόλια, με κυφώσεις σε όλη την επιφάνεια του ισογείου, αλλά επιπλέον παραστάδες, μεμονωμένες ή σε ζεύγη, να οριοθετούν τις επιμέρους ενότητες της όψης, με οριζόντιους αρμούς στην κατώτερη ζώνη και επιμήκεις εξώστες στους ορόφους, αλλά αξονικές προεξοχές με γωνιόλιθους σε όλο το ύψος.⁸⁰ Επιπλέον, η έξαρση του μεσαίου τμήματος σε κάθε όψη αποτελεί γνώρισμα του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} αιώνα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αποτελεί η υπογράμμιση των ορίων της προεξοχής ή της υποχώρησης.⁸¹

Εικ.27: Ο Πειραιάς στις αρχές του εικοστού αιώνα

Εικ.28: Κτήριο στην Υδραϊκή συνοικία

⁷⁸ Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 182

⁷⁹ Ο.π., σελ 182

⁸⁰ Ο.π., σελ 188

⁸¹ Ο.π., σελ 188

Σχέση συνοικίας με τον τόπο προέλευσης

⁸²Φιλυπίδης, Δημήτρης, *νησιά του Αιγαίου, αρχιτεκτονική*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2003, σελ.127

⁸³Αρναούτογλου, Χρυσανή, *Υδρα- Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1983, σελ. 12

Εικ.29: Υδρα-οικισμός γύρω από το λιμάνι

Εικ.30: Δρόμοι και αυλόπορτες στον οικισμό της Ύδρας

Στην Ύδρα ο οικισμός από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα άρχισε να αναπτύσσεται αμφιθεατρικά από το λιμάνι προς τα πάνω. Το λιμάνι που μοιάζει με πέταλο, αναπτύσσεται ευδιάκριτα ως μία πρώτη ζώνη που φτάνει μέχρι την περιοχή Καλά Πηγάδια, η οποία στην αρχή βρίσκεται λίγο χαμηλότερα από τον παλιό οικισμό. Αυτή η ανάπτυξη του πετάλου φαίνεται από μακριά από τη θάλασσα.⁸²

Η οργάνωση λοιπόν της υδραϊκής συνοικίας διαφοροποιείται από αυτή του οικισμού στην αρχική περιοχή προέλευσης γιατί σχεδιάστηκε εξ' αρχής με τα πρότυπα της εποχής εκείνης όπως και η χιακή συνοικία στην προσπάθεια αναδιοργάνωσης και αναβάθμισης της περιοχής του Πειραιά. Η πολεοδομική οργάνωση του Πειραιά ακολουθεί τις αρχές του Πρώτου Σχεδίου πόλεως Αθηνών που συντάσσεται από τον Κλεάνθη- Σάουμπερτ με ομοιόμορφο ορθογώνιο κάναβο όπως και άλλες πόλεις της Ελλάδας εκείνη την εποχή (Ναύπλιο, Άργος, Πάτρα).

Όσον αφορά τις κατοικίες στην Ύδρα η εξωτερική μορφή τους παραμένει λιτή. Παρ' όλα αυτά μπορούμε να παρατηρήσουμε νεοκλασικά στοιχεία σε όψεις σπιτιών, ανάγλυφα περιθώρια στις ακμές και γύρω από τα ανοίγματα, γείσα, ακροκέραμα, αετώματα στις αυλόπορτες, φουρούσια μαρμάρινα και σιδεριές. Οι προσθήκες σε υπάρχοντα κτίσματα που ανακατασκευάστηκαν ή επιδιορθώθηκαν μετά τον σεισμό του 1837 έγιναν την περίοδο που χρονικά υπολογίζεται ότι συνέπεσε με την εμφάνιση του Νεοκλασικισμού στην Ελλάδα.⁸³ Η εξωτερική όψη των κατοικιών εκείνης της εποχής και στις δύο περιοχές δανείζεται στοιχεία από το ρεύμα του κλασικισμού που παρατηρείται εκείνη την εποχή. Σχετικά με την οργάνωση και την πρόσωση των κατοικιών, στην υδραϊκή συνοικία στην περιοχή του Πειραιά, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μικρές

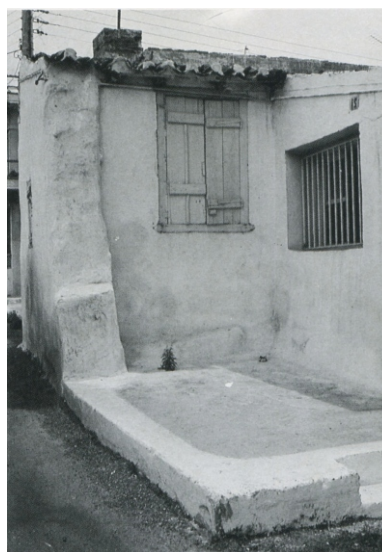
κατοικίες στα στενομέτωπα οικόπεδα, ισόγειες ή διώροφες, με ή χωρίς ημιυπόγειο, οι οποίες φέρουν τον εξώστη στον άξονα της πρόσοψης και έχουν τρία ισαπέχοντα ανοίγματα στο ανώτερο επίπεδο.⁸⁴ Το επόμενο βήμα, προς τον ώριμο κλασικισμό, επικεντρώνεται στην πρόθεση για περισσότερο «διακοσμητική» εμφάνιση των όψεων.⁸⁵

Ακόμα, στις κατοικίες του υδραϊκού οικισμού παρατηρούμε στοιχεία της νησιωτικής αρχιτεκτονικής (καμάρες, στοές, εσωτερικές αυλές, κεραμίδια) ενώ οι αποθήκες και τα καταστήματα είναι επενδεδυμένα με πελεκητά μάρμαρα.⁸⁶ Πολλά από αυτές είναι κτισμένες πάνω σε βράχους, όπου οδηγούν σκαλοπάτια κατασκευασμένα από πέτρα. Επιστέγασμα της νησιωτικής γειτονιάς αποτελούν τρεις ανεμόμυλοι- που ο τελευταίος τους διασώζεται μέχρι τα 1900.⁸⁷

Και σ' αυτή την περίπτωση, η προέλευση των εσωτερικών μεταναστών, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στις ασχολίες τους. Έτσι λοιπόν, το ναυτιλιακό κέντρο του Πειραιά προσφέρει νέες προοπτικές στους Υδραίους ναυτικούς, ασχολούμενοι με το επάγγελμα που γνωρίζουν. Όμως, δεν είναι λίγοι και αυτοί που ασχολήθηκαν με τον τομέα της βιομηχανίας, ιδιαίτερα μετά την ανοικοδόμηση βιομηχανιών γύρω από τον νέο οικισμό.

Εικ.31: Κτήριο στην Υδραϊκή συνοικία

Εικ.32: Κατοικία στα Υδραϊκά κτισμένα πάνω σε αρχαίο κτίσμα

⁸⁴Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ 182

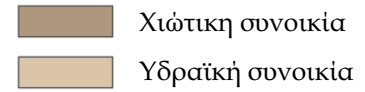
⁸⁵Ο.π., σελ 182

⁸⁶Κρασονικολάκης, Δημήτριος, ό.π., σελ. 85

⁸⁷Μιχελή, Λίζα, *Από το Πόρτο Λεόνε στην Μαγχεστρία της Ανατολής*, εκδόσεις Δρόμους, Αθήνα 1993, σελ. 211

Χάρτης του Πειραιά το 1863

Στο διάγραμμα διακρίνονται η χιακή και η υδραϊκή συνοικία όπως είχαν διαμορφωθεί μέχρι το 1863 σύμφωνα με χάρτες της εποχής, μετά από την σύνταξη των Σχεδίων Πόλεως το 1835 και 1838 αντίστοιχα. Ο υπόλοιπος Πειραιάς είναι έρημος ενώ στον λόφο του Προφήτη Ηλία (Καστέλλα) συναντάμε κάποια παραπήγματα.

PHALÈRE

PALESTRA

Bourgade

de Munichie

RADE DE PHALÈRE

Bourgade de Phalère

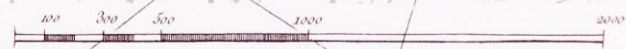
Port Phalère

Port du Piree

Bourgade du Piree

Port de Munichie

Echelle de deux mille Pas Geometriques

Mani

Μανιάτικα

III.Μανιάτικα- κατοίκηση στα όρια του δήμου

Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης

Κατά την περίοδο της Εθνικής Επανάστασης του 1821 παρατηρούνται συχνές μετακινήσεις Μανιατών και Λακώνων στην γειτνιαζουσα περιοχή του Κρανιδίου και στα νησιά του Αργοσαρωνικού. Μεταγενέστερα, *Μανιάτες εργάζονται σε λατομεία στην Ύδρα, αλλά και οι νέοι στα χωριά του Γέρακα, του Ζάρακα και ιδιαίτερα της Κρεμαστής απασχολούνται ως εμποροϋπάλληλοι στα καταστήματα της Ύδρας, ευδοκμοούν στο εμπόριο και αναδεικνύονται σε αξιόλογους καταστηματάρχες.*⁸⁸ Επίσης, μια ακόμη ομάδα Μανιατών αξιωματούχων μετανάστευσαν στην Αίγινα και ασχολήθηκαν με το εμπόριο.

Ο υπερπληθυσμός της Μάνης, το άγονο έδαφος και η φτώχεια της περιοχής αποτέλεσαν την περίοδο αυτή τους βασικούς λόγους κινητικότητας και μετανάστευσης των Μανιατών εκτός Μάνης, με κύριο προορισμό τον Πειραιά που ήταν γνώριμη περιοχή με σοβαρές προοπτικές ανάπτυξης.⁸⁹ Ωστόσο, στην περιοχή του Πειραιά αισθητή έγινε και η παρουσία των Λακώνων. Ο βασικός λόγος μετανάστευσης τους ήταν η τακτική θαλάσσια επικοινωνία του Πειραιά με το Γύθειο σε σύγκριση με την ανύπαρκτη οδική επικοινωνία με τα άλλα αστικά κέντρα της εποχής.

Συνεπώς, η τρίτη πληθυσμιακή ομάδα που κατοίκησε στον Πειραιά, προερχόταν από την Πελοπόννησο και ήρθε στη νέα πόλη κυρίως μετά το 1842. Η ομάδα αυτή δημιούργησε την τρίτη συνοικία στην περιοχή, τη συνοικία των Παροίκων, σε μία περιοχή που γειτνίαζε με το λιμάνι Άλων και παρουσίαζε έντονες συνθήκες ανθυγιεινής διαβίωσης.

Συγκεκριμένα, οι Λάκωνες αγρότες μετανάστες εγκαθίστανται σε μία γειτονιά, τμήμα της συνοικίας της Αγίας Σοφίας πάνω και

γύρω απ' τον λόφο του Βώκου ή Καραβά (1860-1920), βόρεια του σιδηροδρομικού σταθμού. Εγκαθίστανται πάνω στο λόφο του Βώκου λόγω της παλιάς τους ενασχόλησης σε λατομεία της Ύδρας, η οποία συνεχίζεται με την λατόμευση και τα καμίνια για ασβέστη σε λατομεία πλησίον του λόφου. Έτσι, με την επικράτηση των Μανιατών στην περιοχή αυτή, ο συνοικισμός αυτός από χωριό του Μελετόπουλου, μετονομάζεται σε Μανιάτικα.⁹⁰

⁸⁸ Λεκκάκος, Γιάννης, «Μανιάτες και Λάκωνες στον Πειραιά τις πρώτες δεκαετίες του ελεύθερου Ελληνικού κράτους,», *Πειραιϊκό Λεύκωμα*, εκδόσεις Κοινωνικής, Πειραιάς 2010, σελ. 79

⁸⁹ Λεκκάκος, Γιάννης, ό.π., σελ. 79

⁹⁰ Κοτέα, Μαριάνθη, ό.π. 45

Εικ.34: Ο λόφος Βώκου και οι γύρω περιοχές, Μανιάτικα και Αγία Σοφία

Οργάνωση γειτονιάς-Τυπολογία κατοικιών

⁹¹Μιχελή, Λίτσα, ό.π., σελ. 212

⁹³Σαΐτας, Γιάννης, *Μάνη, ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 2001, σελ. 122

⁹⁵Μιχελή, Λίτσα, ό.π., σελ. 212

⁹⁶Ο.π., σελ. 212

⁹⁵<http://maniatika.wordpress.com/2012/09/29/%CE%BF%CE%B9-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%AC/>, 01/04/2014

⁹⁶<http://maniatika.wordpress.com/2012/09/29/%CE%BF%CE%B9-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%AC/>, 01/04/2014

⁹⁷Λάμπρου, Άννα, *Μανιάτικα-Πειραιάς: πτυχές καθημερινότητας δίπλα στο μεγάλο λιμάνι*, Μεταπτυχιακή εργασία στα πλαίσια του μαθήματος «Θέματα αστικού σχεδιασμού», κατεύθυνση Πολεοδομία-Χωροταξία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 2001

⁹⁸Πατραγιάς, Χρήστος, *Μεγάλο Πειραικό Λεύκωμα*, εκδόσεις Μυτιληναίος Α.Ε., Πειραιάς 2004, σελ. 331

Όπως προαναφέρθηκε, ως περιοχή κύριας κατοικίας των Μανιατών, ορίζεται ο λόφος του Βώκου κι έτσι εκεί αρχίζουν να οικοδομούνται οι πρώτες κατοικίες. Πρόκειται ουσιαστικά για μικρά λιθόχτιστα (έχει να κάνει με την ενασχόληση των Μανιατών στα λατομεία και τη γνώση τους για χειρισμό της πέτρας ως δομικού υλικού) σπίτια, συνήθως με δύο δωμάτια και αυλή. Στην αυλή του σπιτιού συνήθως προστίθενται το αποχωρητήριο και δύο ακόμα δωμάτια που προορίζονται για ενοικίαση, πολλές φορές σε συντοπίτες που έρχονται στον Πειραιά για λίγους μήνες, μέχρι να μεταναστεύσουν για την Αμερική.⁹¹

Σχέση της συνοικίας με τον τόπο προέλευσης

Στον Πειραιά παρατηρούμε να συνεχίζεται η ντόπια οικοδομική παράδοση των Μανιατών. Από τον 19^ο αιώνα στην κατασκευή των κατοικιών στην Μάνη χρησιμοποιούνται τα λιγιστά τοπικά υλικά με κυρίαρχα τα ασβεστολιθικά πετρώματα αλλά και την πολύ περιορισμένη οικοδομική ξυλεία. Το ύψος των σπιτιών δεν ξεπερνούσε τα 5-7μ. και η κάλυψη των χώρων είτε με βαριές οριζόντιες κατασκευές, είτε με καμάρες δίχως συνδετικό κονίαμα δέσμευαν το πλάτος.⁹²

Όσο αφορά την τυπολογία των κατοικιών, τα σπίτια στον Πειραιά ήταν λιθόχτιστα και αποτελούνταν από δύο δωμάτια. Στην μικρή αυλή της κατοικίας συνήθως τοποθετούνταν ένα ή δύο δωμάτια που προοριζόνταν για ενοικίαση

σε συντοπίτες και το αποχωρητήριο.⁹³

Η ασχολία των Μανιατών με την λατομεία οδηγεί τους μέτοικους στην περιοχή του λόφου του Βώκου, δίπλα στο λιμάνι Άλων εξαιτίας των δυνατοτήτων που πρόσφερε στην ανάπτυξη του επαγγέλματος που γνώριζαν καλύτερα. Μια άλλη ασχολία των κατοίκων είναι επίσης η βιομηχανία καθώς πολλοί Μανιάτες εργάζονται στους αλευρόμυλους.⁹⁴ Οι Μανιάτες ασχολούνται και στο λιμάνι του Πειραιά, και δεν είναι λίγες οι διαμάχες με άλλες πληθυσμιακές ομάδες.⁹⁵ Στις περισσότερες περιπτώσεις υπερισχύουν οι πρώτοι αναλαμβάνοντας την επιστασία του λιμανιού, ενώ οι άλλοι θα αναλάμβαναν την εκφόρτωση φορτίων (οι Κρήτες θα κουβαλούσαν καθαρά φορτία, ενώ οι Σαντορινιοί το κάρβουνο).⁹⁶

Όμως και οι παραδόσεις των Μανιατών περνούν από γενιά σε γενιά και τις συνεχίζουν και στην νέα περιοχή μετοίκησης. Οι βεντέτες μεταξύ των Μανιατών είναι συχνές καθώς και οι διενέξεις με τους Κρητικούς για τα πρωτεία στο λιμάνι του Πειραιά. Ακόμα μια άλλη συνήθεια των γυναικών κατοίκων της Μάνης αναβιώνει στην περιοχή του Πειραιά. Το μοιρολόι των γυναικών γίνεται οικειοποιώντας την "ενδιάμεση" ζώνη αυλής-δρόμου στις κατοικίες τους.⁹⁷ Η ανάγκη ένωσης και σύμπνοιας των κατοίκων που έχουν κοινή ρίζα καθώς και η επαφή με την περιοχή προέλευσης είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία της «Παλλακωνικής Ένωσης» το 1987.⁹⁸

Εικ.35,36: Κατοικίες στα Μανιάτικα

Εικ.37: Κατοικία στα Μανιάτικα

Εικ.38: Κατοικία στα Μανιάτικα, προσαρμογή στο ανάγλυφο του εδάφους

Χάρτης του Πειραιά το 1896

Στο διάγραμμα αυτό παρατηρείται η επέκταση της Χιακής και της Υδραϊκής συνοικίας καθώς και η δημιουργία της Κρητικής συνοικίας στην νοτιοδυτική πλευρά της Καστελλας, πάνω στον έρημο λόφο και πλησίον των εξοχικών κατοικιών των εξεχόντων προσώπων της εποχής εκείνης που βρίσκονταν παραλιακά. Επίσης, οργανώνεται η γειτονιά των Μανιάτικων στον λόφο Βώκου. Με λευκό σημειώνονται οι κακόφημες γειτονιές της εποχής.

- Χιώτικη συνοικία
- Υδραϊκή συνοικία
- Μανιάτικα
- Κρητική συνοικία
- Κακόφημες συνοικίες
- Εξοχικές κατοικίες πλουσίων
- Σιδηροδρομικές γραμμές

[Faint, illegible text from an underlying document, possibly a historical report or map description, is visible throughout the image.]

IV.Κρητική συνοικία- κατοίκηση στον έρημο λόφο

Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης

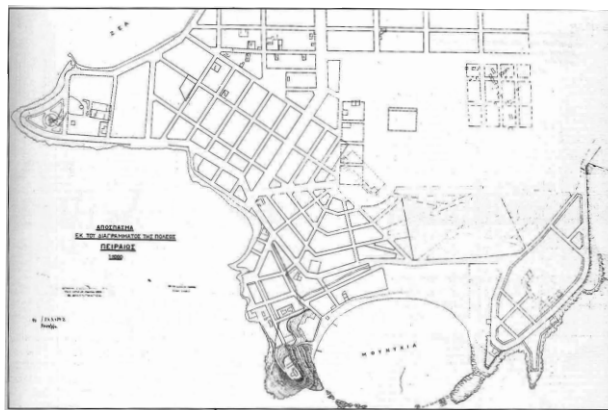
Αν και με τις νομοθετικές ρυθμίσεις του 1834 «περί εποικισμού των Κρητών» οι περισσότεροι μετακινούνται προς τη Μήλο, τη Μεθώνη και τη Μινώα Ναυπλίας, οι Κρήτες κατοικούν στον Πειραιά από τα πρώτα χρόνια: 18 εκλογείς ψηφίζουν το 1843, 41 καταγράφονται το 1848 και 55 το 1856.⁹⁹ Όμως, αυτή η μικρή αύξηση ανατρέπεται έπειτα από την δεύτερη κρητική επανάσταση. Έτσι, από το 1867, αρχίζουν να συρρέουν στην πόλη χιλιάδες Κρήτες πρόσφυγες. Οι πρόσφυγες αυτοί μεταφέρονται με πλοία διαφόρων εθνικοτήτων και εγκαθίστανται στον Πειραιά. Παρά το γεγονός ότι η εγκατάσταση αυτή είναι προσωρινή και το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων φεύγει για να μοιρασθεί στην υπόλοιπη Ελλάδα, ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού παραμένει τελικά μόνιμα στην πόλη.

Το 1870 λοιπόν, υπολογίζεται ότι περίπου 4000 Κρήτες πρόσφυγες είναι εγκατεστημένοι πλέον μόνιμα στον Πειραιά. Ωστόσο, στη διάρκεια των ετών 1868-1870 δεν παρατηρούνται στρατολογίες γυναικών ή παιδιών στις τότε ιδρυθείσες βιομηχανίες: ίσως γιατί οι Κρήτες πρόσφυγες διατελούν ακόμα κάτω από την κρατική προστασία και ζουν με τα σιτηρέσια που τους προσφέρονται. Όμως, αργά ή γρήγορα θα πρέπει να αναζητήσουν κάποια σταθερή πηγή εισοδήματος, και έτσι η βιομηχανία, που αναπτύσσεται συνεχώς θα τους προσφέρει τις απαραίτητες θέσεις εργασίας.¹⁰⁰ Επιλέγουν ως περιοχή εγκατάστασης τον λόφο του Προφήτη Ηλία και ένα κομμάτι από την Πηγάδα. Στα νοτιοανατολικά του λόφου του Προφήτη Ηλία και στο παραλιακό κομμάτι είχε αναπτυχθεί η συνοικία Ziller, από τα μέσα του 1875, όπου βρίσκονταν οι εξοχικές επαύλεις των εξεχόντων προσώπων της εποχής. Ο υπόλοιπος λόφος είναι ακατοίκητος και έχει κάποια μικρά

παραπήγματα. Οι Κρήτες βρίσκουν αυτήν την περιοχή κατάλληλη για την εγκατάστασή τους.

⁹⁹Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ.38

¹⁰⁰Τσοκόπουλος, Β, ό.π., σελ. 242-243

Εικ.40: Επέκταση του Σχεδίου Πόλεως στη νοτιοανατολική πλευρά της Καστέλλας. (1892)

Εικ.41: Άποψη της Καστέλλας στην ταινία «Στέλλα»(1955)

Οργάνωση γειτονιάς-Τυπολογία κατοικιών

¹⁰¹Μιχελή, Λίζα, *Από το Πόρτο Λέονε στην Μαγχεστρία της Ανατολής*, εκδόσεις Δρώμενα, Αθήνα 1993, σελ. 212

¹⁰²Ο.π., σελ. 212

¹⁰³Μποζινέκη, Διδώνη Παρασκευή, *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική: Κρήτη*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1985, σελ. 226

¹⁰⁴Μιχελή, Λίζα, *ό.π.*, σελ. 212

¹⁰⁵Μπαφούνης, Γιάννης, «Ο σχηματισμός του εργατικού δυναμικού στον Πειραιά», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας- Νεοελληνική πόλη-οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος- Αθήνα 26-28 Σεπτεμβρίου 1984, Ερμούπολη 29-30 Σεπτεμβρίου 1984*, Β' τόμος, εκτύπωση με την χορηγία του Υπουργείου Οικισμού και Περιβάλλοντος, Αθήνα 1985, σελ. 563

¹⁰⁶Μιχελή, Λίζα, *ό.π.*, σελ. 212

¹⁰⁷Μπαφούνης, Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 563

¹⁰⁸Πειραικό Λεόκωμα, «Αδελφότητα Κρητών Πειραιά- Η Ομόνοια», εκδόσεις Κοινωνικής, Πειραιάς 2010, σελ. 88

Με τη μόνιμη εγκατάσταση των Κρητών στον Πειραιά δημιουργείται μία ακόμη συνοικία στην αναπτυσσόμενη αυτή περιοχή. Το μεγαλύτερο μέρος της νέας προσφυγικής ομάδας εγκαθίσταται στον τότε έρημο λόφο του Προφήτη Ηλία στην βορειοδυτική πλευρά της Καστέλλας. Αρχικά, οι κρητικές οικογένειες με πολλά παιδιά εγκαθίστανται μέσα σε μάντρες, που «θυμίζουν την αυλή του Πριάμου». ¹⁰¹ Σιγά σιγά όμως, ο έρημος λόφος, αρχίζει να οικοδομείται με χαρακτηριστικές κατοικίες, κάποιες από τις οποίες διασώζονται ακόμη και σήμερα, δίνοντας νησιωτική όψη σε πολλά από τα πολυδαίδαλα στενά του συνοικισμού των Κρητών. ¹⁰²

Σχέση της συνοικίας με τον τόπο προέλευσης

Σε πολλούς οικισμούς της Κρήτης συναντάμε την πολεοδομική μορφή της αυθόρμητης ανάπτυξης με αμυντική διάταξη. Χαρακτηριστικά της είναι πολύπλοκα στενά καμπυλωτής χάραξης, μικρά οικοδομικά τετράγωνα ακανόνιστου σχήματος και αδιέξοδα που χρησιμοποιούνται ως ιδιωτικές αυλές. ¹⁰³

Οι Κρήτες που μετοίκησαν στον Πειραιά εγκαταστάθηκαν στον βορειοδυτικό τμήμα του Προφήτη Ηλία στην περιοχή της Καστέλλας σε μία περιοχή που μέχρι πριν ήταν ακατοίκητη. Η πολεοδομική οργάνωση της περιοχής διαφοροποιείται από αυτήν στην υπόλοιπη πόλη καθώς δεν ακολουθεί το υποδάμειο συ-

στημα, αλλά η περιοχή οργανώνεται με στενά και αδιέξοδα. ¹⁰⁴ Οι κατοικίες στην κρητική συνοικία του Πειραιά αναπτύσσονται κυρίως κάθετα στις υψομετρικές καμπύλες όπως και σε πολλές περιπτώσεις κατοικιών της Κρήτης και ταυτίζονται με τον βράχο έχοντας συνήθως ακαθόριστα περιγράμματα.

Πολλοί Κρήτες γνώριζαν καλά την ναυτιλία και τις ασχολίες με την θάλασσα. Η παρακμή της παραδοσιακής ναυτιλίας με πανιά, που αποτελούσε την κύρια απασχόληση των Κρητών, οδηγεί πολλούς απ' αυτούς στην περιοχή του Πειραιά. Πολλοί μετοικούν και συνεχίζουν τις ναυτιλιακές απασχολήσεις και εργάζονται στο λιμάνι του Πειραιά. ¹⁰⁵ Όμως, όπως και σε προηγούμενες περιπτώσεις, μέρος των κατοίκων του οικισμού ασχολήθηκε με την βιομηχανία, καθώς αποτελούσε τον πιο ταχύτατα αναπτυσσόμενο κλάδο εργασίας εκείνη τη εποχή. ¹⁰⁶ Πολλοί Κρητικοί με περιορισμένη επαγγελματική εξειδίκευση βρήκαν διέξοδο στον βιομηχανικό κλάδο και σχημάτισαν έναν ισχυρό πυρήνα της εργατικής δύναμης της περιοχής. ¹⁰⁷

Οι κάτοικοι της περιοχής συνεχώς αναζητούν τις ρίζες τους και σε αυτήν την προσπάθεια το 1880 ίδρυσαν την Κρητική Αδελφότητα «Η Ομόνοια», όπου αρχικά οι άνδρες συγκεντρώνονταν για την οργάνωση του απελευθερωτικού αγώνα καθώς και την ενίσχυση των μόνιμων κατοίκων της Κρήτης. ¹⁰⁸

Εικ.42: Αξός, νομός Ρεθύμνου

Εικ.43,44: Κατοικίες σε χωριά του Ρεθύμνου

Εικ.45: Η Κρητική συνουκία στον Πειραιά-προσαρμογή στο φυσικό περιβάλλον

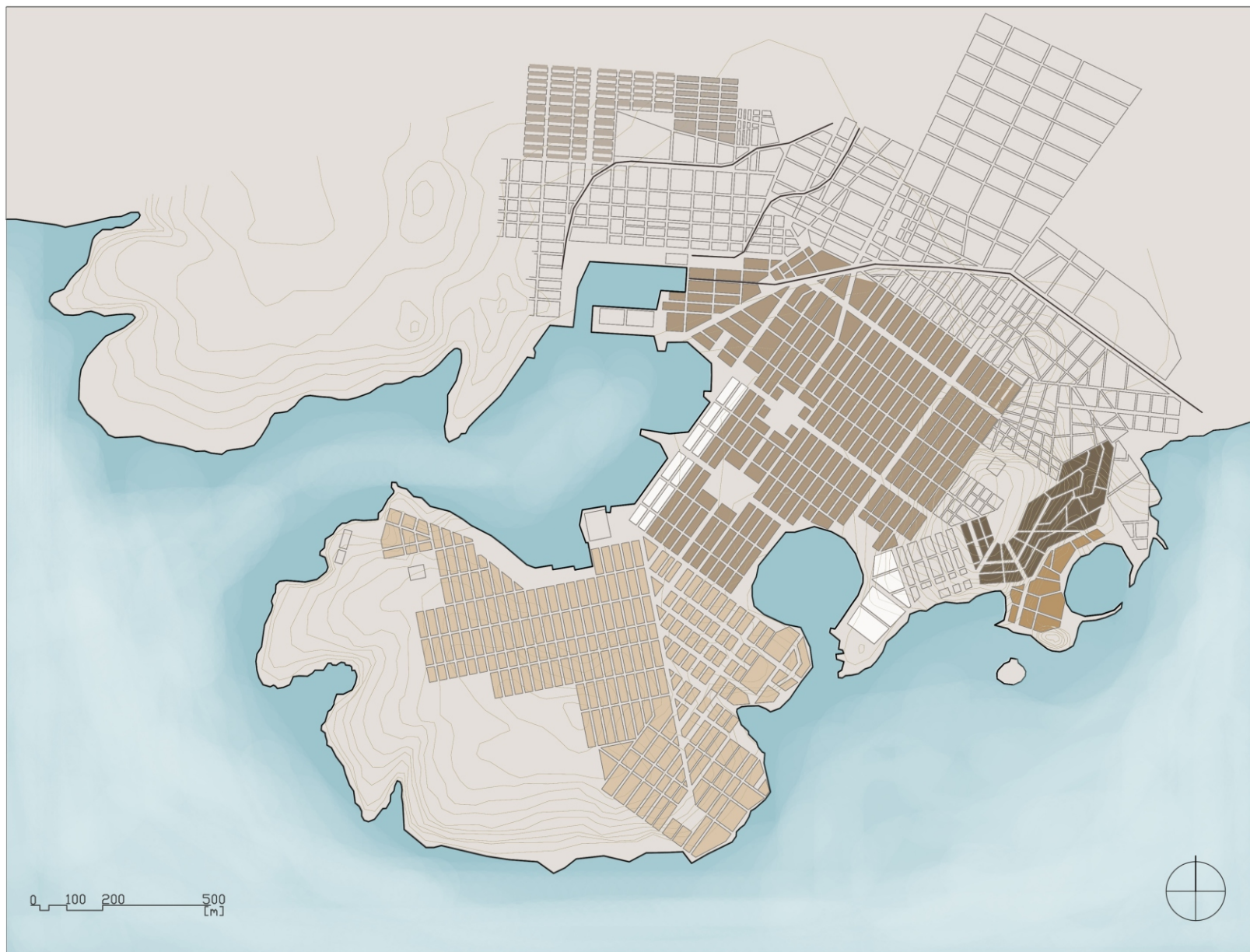

Εικ.46,47: Κτήρια στην Κρητική συνουκία του Πειραιά

Χάρτης του Πειραιά το 1916

Στο διάγραμμα αυτό παρατηρείται η επέκταση των Μανιάτικων και της Κρητικής συνοικίας καθώς και η επέκταση της πόλης του Πειραιά μετά την κατακόρυφη αύξηση πληθυσμού.

- Χιώτικη συνοικία
- Υδραϊκή συνοικία
- Μανιάτικα
- Κρητική συνοικία
- Κακόφημες συνοικίες
- Εξοχικές κατοικίες πλουσίων
- Σιδηροδρομικές γραμμές

● Asia Minor

1862
Εποικισμός από την
Μικρά Ασία
καταρχαίως τον 19ο αιώνα
και ειδικότερα από το 1862
με την ίδρυση της
Εταιρείας Ανατολικών
Ανατολικών Αποικιών
στην Αθήνα.

Ν.Εποικισμός από την Μικρά Ασία- το μεγαλύτερο κύμα προσφύγων

Ιστορικά- Συνθήκες μετοίκησης

Η Μικρασιατική Καταστροφή δεν χάραξε βαθιά «τομή» μόνο στη νεοελληνική ιστορία αλλά και το ίδιο, ίσως και περισσότερο και στην ιστορική πορεία του Πειραιά. Ενάμισι εκατομμύριο ήταν οι πρόσφυγες που, μετά την καταστροφή του 1922, κατέφυγαν στην Ελλάδα. Κι από αυτούς ένα σημαντικό ποσοστό, πάνω από 100.000 εγκαταστάθηκαν στον Πειραιά. Η πόλη κυριολεκτικά γιγαντώθηκε. Ο πληθυσμός της, μέσα σε λίγα χρόνια, διπλασιάστηκε, όπως αποδεικνύουν και τα στατιστικά στοιχεία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την απογραφή του 1920 οι κάτοικοι είναι 133. 482, αριθμός που θα αυξηθεί το 1923 σε 230.000, για να φτάσει το 1928, στην πρώτη μετά τη Μικρασιατική καταστροφή απογραφή, τους 251.659 κατοίκους.¹⁰⁹

Πρόκειται άλλωστε για την μεγαλύτερη πληθυσμιακή "έκρηξη" που θα γνωρίσει ο Πειραιάς, δημιουργώντας όπως είναι φυσικό πολλά προβλήματα. Τον πρώτο καιρό η κατάσταση είναι απελπιστική. Στην αγωνιώδη προσπάθεια τους για αναζήτηση στέγης χιλιάδες πρόσφυγες έχουν προσωρινά εγκατασταθεί σε σχολεία, ιδρύματα, και άλλα δημοτικά κτίρια, ακόμα και σε ιερούς ναούς, ακόμη και σε όλους τους δημόσιους χώρους, κήπους ή πλατείες, στήνονται ξύλινα παραπήγματα για να στεγάσουν τους κατατρεγμένους της πολύπαθης Ιωνίας. Σιγά-σιγά όμως η κατάσταση αρχίζει να ξεκαθαρίζει. Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες θα στραφούν αναγκαστικά προς τις σχεδόν ακατοίκητες ως τότε περιοχές του Πειραιά (Κοκκινιά, Ταμπουρία, Κερατσίνι, Δραπετσώνα, Κορυδαλλό) κι εκεί θα στήσουν τα «καταλύματα» τους.¹¹⁰

Για την στέγαση των αναρίθμητων προσφύγων πάρθηκαν διάφορα μέτρα τα επόμενα χρόνια που είχαν ως σκοπό την ρύθμιση του ζητήματος

των προσφύγων. Αρχικά, χρησιμοποιήθηκε το μέσο της επίταξης κάποιων ακινήτων και περιουσιών ώστε να δοθούν στους νέους εποικιστές.¹¹¹ Όμως αυτή η κίνηση αποδείχτηκε ανεπαρκής και τον Νοέμβριο του 1922 ιδρύεται το Ταμείο Περιθαλψής Προσφύγων (ΤΠΠ).¹¹² Το καταστατικό του προβλέπει τη διαχείριση ποσών που προέρχονται κυρίως από εράνους, δωρεές και κληροδοτήματα.¹¹³ Μια συνοικία που δημιουργείται στον Πειραιά εκείνη την εποχή είναι αυτή της Κοκκινιάς. Εξαιτίας της δυσχερούς κατάστασης της κοινωνίας το Ταμείο μπορεί μόνο να παράσχει ένα δωμάτιο ανά οικογένεια.¹¹⁴ Το Ταμείο δεν ασχολείται με έργα υποδομής παρά μόνο με την αποπεράτωση των κατοικιών.¹¹⁵

Εικ.49: Προσφυγικές κατοικίες στον Πειραιά

¹⁰⁹ Χατζημανωλάκης, Ε., Γιάννης, *Ο Πειραιάς και η ιστορική διαδρομή του (2600π.Χ.-2009μ.Χ.)*, δήμος Πειραιά, Πειραιάς 2009, σελ. 103

¹¹⁰ Ο.π., σελ. 103

¹¹¹ Γκιζέλη Δ., Βίκα, *Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σελ. 132

¹¹² Ο.π., σελ. 132

¹¹³ Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, *Προσφυγικοί Συνοικισμοί στην Αθήνα και τον Πειραιά, Encyclopaedia of the Hellenic World, Asia Minor*, <http://www.ehw.gr/1.aspx?id=5944,22/04/2014>

¹¹⁴ Γκιζέλη Δ., Βίκα, ό.π., σελ. 136

¹¹⁵ Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, ό.π

¹¹⁶Γκιζέλη Δ., Βίκα, ό.π., σελ. 142

¹¹⁷Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, ό.π

¹¹⁸Γκιζέλη Δ., Βίκα, ό.π., σελ. 156, 171

¹¹⁹Ό.π., σελ. 202

Εικ.50: Κατοικίες στις προσφυγικές συνοικίες το 1930

Εικ.51: Παράγκες στην Δραπετσώνα

Ένα μεγάλο μέρος όμως των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν χωρίς κρατική παρέμβαση ή βοήθεια. Εκείνοι επέλεξαν την κατηγορία της αυτοστέγασης. Οι πιο άποροι κατέφυγαν στα πιο απίθανα μέρη της πόλης για να βρουν στέγη, ενώ οι πιο εύποροι κατάφεραν με δικά τους μέσα να εγκατασταθούν μέσα στην πόλη, σε περιοχή αστικής κατοικίας.¹¹⁶

Τον Φεβρουάριο του 1923 ιδρύεται η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) και αποτελεί την εγγύηση που απαιτεί η Κοινωνία των Εθνών για να χορηγήσει στην ελληνική κυβέρνηση δάνειο. Η ΕΑΠ ακολουθούσε ένα σύστημα εκμίσθωσης των κατοικιών και αργότερα προχωρά και σε πωλήσεις.¹¹⁷ Η αρχική αποστολή της Επιτροπής περιελάμβανε την στέγαση των προσφύγων και την εύρεση εργασίας, όμως στην συνέχεια περιορίστηκε στην εύρεση στέγης.¹¹⁸ Ακόμα κάνουν προσπάθειες για την αποκατάσταση της ύδρευσης στις περιοχές που αναλαμβάνουν. Η περίπτωση της ύδρευσης της Κοκκινιάς υπήρξε εξαιρετικά δύσκολη γιατί έπρεπε να σκαφτούν μακριοί υπόγειοι συλλεκτήρες σε βάθος 40 και 60 μέτρων που τους συνέδεσαν με τα πηγάδια.¹¹⁹

Πολεοδομική οργάνωση

Την περίοδο 1922-38 λοιπόν, ξεκινάνε οι πρώτες προσπάθειες οργάνωσης των οικισμών των Μικρασιατών. Έτσι, στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά οργανώνονται τρεις μεγάλοι και δέκα μικροί οικισμοί. Συγκεκριμένα, το 1934 οι συνοικισμοί του Αγίου Γεωργίου Κερασινίου, Ταμπουριών, Κορυδαλλού, Νέας Κοκκινιάς, και Περάματος αποσπώνται από το δήμο Πειραιώς

και αναγνωρίζονται ως αυτόνομοι δήμοι τα Ταμπούρια και η Νέα Κοκκινιά. Τον ίδιο χρόνο η κοινότητα του Αγίου Γεωργίου Κερατσινίου συγχωνεύεται με αυτή των Ταμπουριών και το 1949 μετονομάζονται σε Κερατσίνι. Οι αυτόνομοι αυτοί δήμοι, της Νέας Κοκκινιάς, που μετονομάζεται σε δήμο Νίκαιας το 1946,¹²⁰ του Κερατσινίου και της Πειραιϊκής (Νέα Καλλιπολη), αποτελούν ουσιαστικά τους τρεις μεγάλους οικισμούς του Πειραιά.

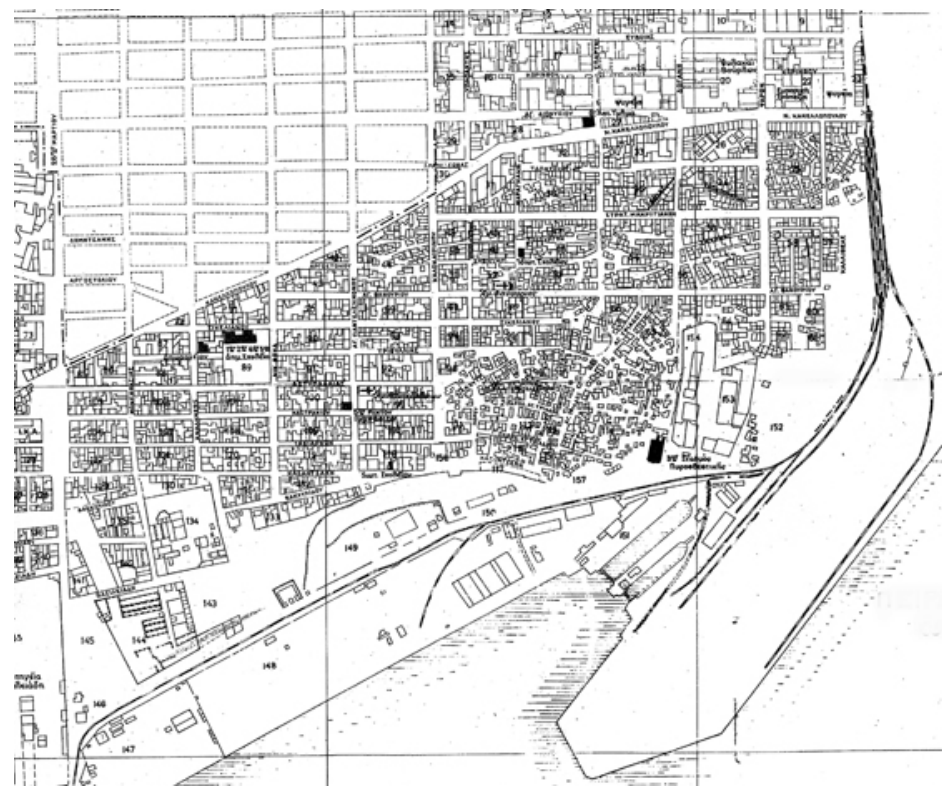
Όσον αφορά τη δόμηση των περιοχών αυτών, αναφέρεται ότι στην περιοχή της Πειραιϊκής (Νέα Καλλιπολη) εφαρμόστηκε ένα σύστημα αυτοστέγασης, διάθεσης δηλαδή οικοπέδων με συγκεκριμένο πολεοδομικό σχέδιο όπου οι πρόσφυγες έχτιζαν μόνοι τους κατοικίες. Στην Νίκαια (Νέα Κοκκινιά) εφαρμόστηκε η μαζική οργανωμένη δόμηση, στις αρχές σε παραπήγματα και στην συνέχεια σε διώροφα κτίσματα και πολυκατοικίες. Σε μικρότερη κλίμακα έγινε το ίδιο στην Αμφιάλη του Κερατσινίου με στοιχεία από διώροφα κτίρια.¹²¹

Η πολεοδομική αυτή ταυτότητα μεταβάλλεται στους μικρότερους οικισμούς των Μικρασιατών. Για παράδειγμα, ο προσφυγικός οικισμός στην περιοχή του Μικρολίμανου στην Καστέλλα οικοδομείται κυρίως μετά το 1900 με ευτελείς ισόγειες κατασκευές και παραθαλάσσια παραπήγματα που έρχονται σε αντίθεση με τις εξοχικές κατοικίες στην συνοικία του Ziller, τα ιδιωτικά νεοκλασικά κτήρια.¹²²

¹²⁰ Χατζημανωλάκης, Ε., Γιάννης, ό.π., σελ. 106

¹²¹ Μπελαβίλας, Νίκος, ό.π., σελ. 89

¹²² Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 190

Εικ.52: Χάρτης της ΕΣΥΕ του 1959. Αποσπάσματα από χάρτες της Δραπετσώνας με τα παραπήγματα μέχρι το 1960. Άναρχη δόμηση με παραπήγματα εν σειρά ή με την δημιουργία αδιεξόδων

Οργάνωση γειτονιάς-Τυπολογία κατοικιών

¹²³Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, ό.π

¹²⁴Χατζημανωλάκης, Ε., Γιάννης, ό.π., σελ. 103

¹²⁵Παπαϊωάννου, Ι., *Η κατοικία στην Ελλάδα. Κρατική δραστηριότητα* (Αθήνα 1975), σελ. 14-16

¹²⁶Χατζημανωλάκης, Ε., Γιάννης, ό.π., σελ. 103

Εικ.53,54: Κατοικίες στο Κερατσίνι και στην Κοκκινιά

Εικ.55: Χάρτης του Πειραιά- με κόκκινο σημειώνεται η επέκταση της πόλης μετά την είσοδο προσφύγων από την Μικρά Ασία

Το μεγαλύτερο μέρος των κατοικιών που κατασκεύασε το ΤΠΠ είχε χαρακτήρα προσωρινού καταλύματος: ήταν ξύλινες «χονδροειδείς παράγκες», εκτεθειμένες στις καιρικές συνθήκες.¹²³ Στους προσφυγικούς συνοικισμούς που ακολουθούν οι ίδιοι οι κάτοικοι αναλαμβάνουν την ανοικοδόμηση των κατοικιών θα κυριαρχήσουν τα πρώτα χρόνια η φτώχεια και η εξαθλίωση. Ένας από τους λόγους αυτών των συνθηκών αποτελεί το γεγονός ότι ο κύριος τύπος κατοικίας είναι η παράγκα. Σιγά-σιγά όμως, χάρη στο στη δημιουργικότητα και τη νοικοκυροσύνη των προσφύγων, η αρχική αυτή κατάσταση διαβίωσης θα μεταβληθεί. Οι παράγκες και τα ξύλινα παραπήγματα δεν θ' αργήσουν να παραχωρήσουν τη θέση τους σε μικρά, πλινθόκτιστα, τα περισσότερα, αλλά ευπρόσωπα σπίτια, με αυλές ή ακόμα και με κήπους, που θα δώσουν ανάσα ζωής στους κατοίκους τους και να δημιουργήσουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη σταδιακή εξέλιξη των προσφυγικών συνοικισμών στις μεταγενέστερες περιοχές.¹²⁴ Μπορούν να παρατηρηθούν αντιστοιχίες με τα παραδοσιακά σπίτια, στα χρώματα, στα σκέπαστρα και στις διακοσμήσεις δίνοντας κάτι πιο εκλεπτυσμένο στο εξωπραγματικό σκηνικό.¹²⁵ Συγκεκριμένα, εκτός από τις περιοχές που αναφέρθηκαν παραπάνω οι οποίες βρίσκονται στη βόρεια πλευρά του ευρύτερου πειραϊκού χώρου, πολλοί από τους πρόσφυγες θα εγκατασταθούν μόνιμα στον κεντρικό Πειραιά.¹²⁶ Και σε αυτή την περίπτωση η εγκατάσταση χιλιάδων προσφύγων στο κέντρο του Πειραιά θα δημιουργήσει διάφορα προβλήματα: επισιτιστικά, στεγαστικά και κυρίως εργασιακή

απασχόλησης, προκαλώντας κρίση στην αγορά εργασίας.¹²⁷

Η δομή αυτών των κατοικιών είναι απλή: τα δωμάτια διατάσσονται γραμμικά κατά μήκος μίας αυλής ή γύρω από αυτήν. Κάθε δωμάτιο αντιπροσωπεύει και μία κατοικία που έχει ξεχωριστή είσοδο και βλέπει στην αυλή.¹²⁸ Η αυλή και ο κλειστός χαρακτήρας της κατοικίας υποδηλώνει το αίσθημα «ιδιωτικότητας» που θέλουν να έχουν οι κάτοικοι. Η αυλή αποτελεί το σημείο που η έννοια της ιδιωτικότητας εξαφανίζεται γιατί πολλές δραστηριότητες λαμβάνουν χώρα υπό τα βλέμματα του κόσμου. Η αυλή ουσιαστικά αποτελεί προέκταση του περιπάτου των γειτόνων και χώρος συνάντησης και συζήτησης.¹²⁹ Τα ξεχωριστά κλιμακοστάσια και εισοδοί αποτελούν και αυτά αποδείξεις του επιχειρήματος αυτού.¹³⁰ Ένας άλλος τύπος που συναντάται είναι αυτός της διώροφης κατοικίας. Ήταν παλιά οικήματα με πολλά δωμάτια, που έχουν γίνει προσθήκες σε αυτά σε διάφορες χρονικές περιόδους και κάθε δωμάτιο στεγάζει και μία οικογένεια.¹³¹

Από την άλλη μεριά, στόχος της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων ήταν να ανεγείρει κατοικίες που προορίζονταν για μόνιμη κατοίκηση, και όχι έχοντας προσωρινή χρήση.¹³² Στην αρχή η ΕΑΠ στράφηκε στην κατασκευή σταθερών ξύλινων κατασκευών, μια και σύναψε συμβάσεις για την εισαγωγή ξυλείας. Όμως αυτός ο τρόπος ανοικοδόμησης αποδείχτηκε ασύμφορος και επέλεξε τοπικά υλικά. Τα σπίτια φτιάχτηκαν με πέτρα, επενδύθηκαν με σοβά και είχαν στέγαση από κεραμίδια.¹³³ Οι κατοικίες που κατασκευάζονται είναι καταλύματα μονώροφα ή διώροφα επιφάνειας τριάντα έξι τετραγωνικών που προορίζονταν για δύο και τέσσερις οικογένειες

αντίστοιχα.¹³⁴ Σε κάθε οικογένεια αναλογούν τρία ελαχίστων διαστάσεων δωμάτια από τα οποία το «μεγάλο» παίζει διπλό ρόλο καθιστικού και υπνοδωματίου. Στη διώροφη κατοικία, που είναι ακριβώς σαν τη μονώροφη από άποψη διαρρύθμισης, η πρόσβαση σε κάθε ένα από τα διαμερίσματα γίνεται από εξωτερική σκάλα.¹³⁵ Και οι δύο τύποι κατοικιών περιβάλλονται από κήπο.

Ενώ η ΕΑΠ συνεχίζει την κατασκευή μονώροφων και διώροφων κτηρίων, πολλοί από τον κύκλο αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων βλέπουν θετικά την ανέγερση πολυώροφων κτηρίων. Η προοπτική ανέγερσης πολυώροφων κτηρίων θα αποτελούσε ισχυρό αντίδοτο στην άναρχη επέκταση της πρωτεύουσας και στην γενικευμένη εικόνα παραγκών στην περιοχή.¹³⁶

Μετά το 1930 ωριμάζει η ιδέα των συγκροτημένων επεμβάσεων και ο κοινωνικός ρόλος του αρχιτέκτονα, και επιπροσθέτως εμφανίζεται η έννοια της «μοντέρνας» αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας στην Ευρώπη.¹³⁷ Το καλοκαίρι του 1933 γίνεται το 4^ο CIAM στην Αθήνα, με θέμα την λειτουργική πόλη.¹³⁸ Η πολυκατοικία σύμφωνα με τον Κώστα Μπίρη αποτελεί την «μόνη πλέον λύση του προβλήματος της στέγης εν Αθήναις» ώστε να εξαιρεθεί η λυπηρή αισθητική της πόλης μέσω των προσφυγικών οικισμών.¹³⁹ Μέχρι τότε το κράτος θέλοντας να τονώσει την απασχόληση των κατοίκων έδινε άδειες για ανεγέρσεις κατοικιών σε τεχνίτες, εργοδηγούς, εργολάβους που δεν είχαν ιδιαίτερες γνώσεις στις οικοδομικές τέχνες. Αυτοί μπορούσαν να οικοδομήσουν κτήρια έως δύο ορόφων γιατί μέχρι εκεί δεν χρειαζόταν η αρωγή αρχιτέκτονα ή μηχανικού για την έκδοση οικοδομικής άδειας.¹⁴⁰ Από το 1936 στην περιοχή του Πειραιά και συγκεκριμένα στην Κοκκινιά, στον Άγιο

¹²⁷Ο.,π.,σελ.105

¹²⁸Γκιζέλη Δ., Βίκα, ό.π., σελ. 103,105

¹²⁹Ο.π.,σελ.118

¹³⁰Ο.π.,σελ.117

¹³¹Ο.π.,σελ.105

¹³²Ο.π.,σελ.164

¹³³Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, ό.π

¹³⁴Γκιζέλη Δ., Βίκα, ό.π., σελ. 192

¹³⁵Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, ό.π

¹³⁶Ο.π

¹³⁷Ο.π.

¹³⁸Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, Διερεύνηση της επιρροής του μοντέρνου κινήματος στον σχεδιασμό και την ανέγερση των προσφυγικών κατοικιών στην Αθήνα και τον Πειραιά (1930-1940) (Ιούλιος 2003), <http://www.greekarchitects.gr>,16/05/2014

¹³⁹Ο.π.

¹⁴⁰Ο.π.

¹⁴¹Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, ό.π.

¹⁴²Ο.π.

¹⁴³Ο.π.

¹⁴⁴Μπελαβίλας, Νίκος, *Τόποι Ανθρώπων, Σχόλια για τον Χώρο και την Πολιτική*, εκδόσεις Η Αυγή ο Πολίτης, Αθήνα 2005, σελ.89-90

¹⁴⁵Ο.π., σελ. 92

¹⁴⁶Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, ό.π

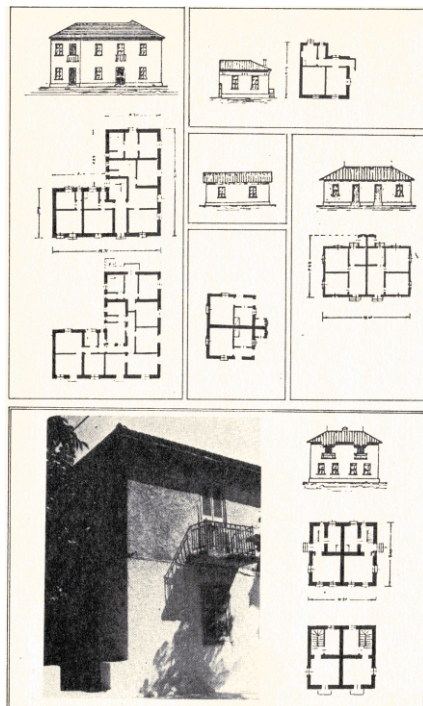
¹⁴⁷Μπελαβίλας, Νίκος, ό.π., σελ. 92

¹⁴⁸Ο.π., σελ. 92

Εικ.56: Προσφυγικές πολυκατοικίες στη Δραπετσώνα

Ιωάννη Ρέντη, και στην Δραπετσώνα ανεγέρθηκαν οι πρώτες «προσφυγικές» πολυκατοικίες.¹⁴¹ Οι πολυκατοικίες συνήθως διατάσσονται σε σχήμα Π ή Γ και είναι κυρίως τριώροφες χωρίς ανελκυστήρες και τα κλιμακοστάσια μπορούν να εξυπηρετήσουν από δύο έως δώδεκα διαμερίσματα. Περιλαμβάνουν κατοικίες ενός και δυο δωματίων, μέσου εμβαδού 30 τμ καθώς και κοινόχρηστα πλυντήρια σε ταράτσες ή ημιπόγεια που συχνά μετατρέπονται σε κατοικίες καθώς τα διαμερίσματα δεν επαρκούν.¹⁴²

Εικ.57: Τύποι προσφυγικής κατοικίας της Ε.Α.Π

Όσον αφορά την εξωτερική διαμόρφωση των πολυκατοικιών, παρατηρείται λιτή γεωμετρία των όγκων και ξεκάθαρες λειτουργικές συνθέσεις. Το μετόν αρμέ συνδυασμένο με λιθοδομή, τα κεντρικά κλιμακοστάσια χωρίς ασανσέρ και τα ορθογώνια ευρύχωρα πλατώματα ανάμεσα στα κτίρια είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά της δομής των κτηρίων και των συγκροτημάτων.¹⁴³ Οι πολυκατοικίες την εποχή αυτή αποτελούν μια νησίδα αρχιτεκτονικής καθαρότητας[..]. Η πόλη έχει διαμορφώσει μια ιδιότυπη πολεοδομική ταυτότητα.¹⁴⁴ Παρ' όλα αυτά, η εξωτερική όψη των κτηρίων παρουσίαζε μικρές αλλαγές γιατί η μεγάλη ανάγκη στέγασης οδήγησαν στην προσθήκη κτισμάτων στην ταράτσα, κλείσιμο εξωστών και κατάληψη των κήπων και αυλών για την επέκταση της ήδη μικροσκοπικής κατοικίας.¹⁴⁵

Επιπρόσθετα, να αναφέρουμε ότι η ανάπτυξη της βιομηχανίας και του θαλάσσιου εμπορίου πολύ πριν από το '22, συνέβαλλαν στην δημιουργία λιμενικών και βιομηχανικών εγκαταστάσεων στην ακτή. Αυτό είχε σαν συνέπεια τη δημιουργία οπτικού και συνδετικού φράγματος, το οποίο έκλεινε τις περιοχές κατοικίας από τις τρεις πλευρές τους.¹⁴⁶

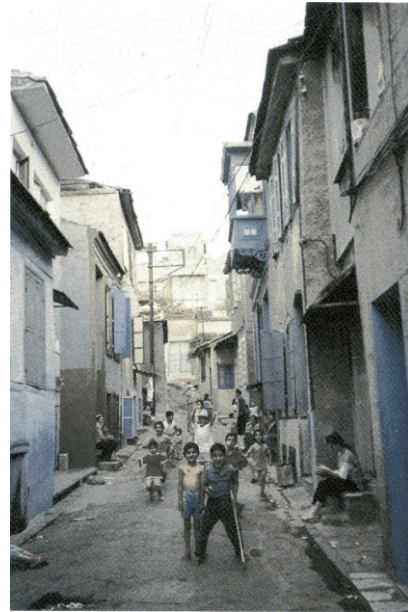
Τέλος, προβλήματα σύνδεσης και συνεκτικότητας παρουσιάστηκαν και στην περίπτωση του οικισμού της Δραπετσώνας, την δεκαετία του 1970. Η αντικατάσταση του παλαιού συνοικισμού των προσφυγικών κατοικιών με πολυώροφα κτήρια, είχε ως αποτέλεσμα τον τραυματισμό του συνεκτικού κοινωνικού ιστού καθώς και αλλοίωση της ταυτότητας και του χαρακτήρα της περιοχής.¹⁴⁷

Σχέση της συνοικίας με τον τόπο προέλευσης

Ο ελληνισμός των κατοίκων των πόλεων της Μικράς Ασίας έχει καταβολές από πολλά μέρη της Ελλάδος (Χίος, Πελοπόννησος, Κύθηρα, Νάξος, Λέσβος, Κρήτη). Η αρχιτεκτονική των κατοικιών τους μπορεί να χαρακτηριστεί καθαρά ελληνική. *Ο νεοκλασικός ρυθμός, που κυριαρχεί τότε στην Αθήνα, εφαρμόζεται και στα αστικά κέντρα της Μ. Ασίας.*¹⁴⁸ Οι δανεισμοί ξένων στοιχείων είναι ελάχιστοι. Στο Δικελί, το Νυμφαίο, τη Φωκαία, τα Αλάτοατα, τα Σώκια μπορούμε να παρατηρήσουμε μαιάνδρους, ανθέμια, κιονόκρανα στις προσόψεις πολλών κατοικιών.¹⁴⁹

Συγκεκριμένα στην περίπτωση της Σμύρνης και στην αστική πολεοδομία της, χαρακτηριστικό της αποτελεί η στενότητα των δρόμων που η κάθετη δόμηση για λόγους εξοικονόμησης χώρου και η έλλειψη κήπων τους κάνει ασφυκτικούς.¹⁵⁰ Ο Παρασκευόπουλος αναφέρει ότι τα σπίτια είναι άσπρα, διώροφα, «αραβικού τύπου», και έχουν «όψιν επαύλεων φαληρικών».¹⁵¹ Αξιοσημείωτος είναι ο συσχετισμός της αρχιτεκτονικής σε περιοχές της Μικράς Ασίας με τις απέναντι νησιωτικές ακτές. Το λευκό χρώμα επικρατεί στις κατοικίες της Χίου, άσπρα είναι και τα σπίτια απέναντι στην Ερυθραία και συνεχίζεται και η τεχνική της «ξεστής» διακόσμησης που γνωρίζουμε από το Πυργί της Χίου. Το χρώμα κυριαρχεί στους τοίχους της Μυτιλήνης, όπως και απέναντι στις πόλεις της Αιολίδας.¹⁵²

Στην περίπτωση του Πειραιά, η λύση του προβλήματος της στέγασης των προσφύγων είχε πάρει διάφορες μορφές: επίταξη ακινήτων, κατασκευές του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων (ΤΠΠ), αυτοστέγαση και κατασκευές από την Επιτροπή Αποκατάστασης

Εικ.58: Γειτονιά του Αγ. Ιωάννη (Σμύρνη)

Εικ.59,60: Κατοικίες στο Νυμφαίο και στη Μαινεμένη αντίστοιχα

¹²⁰ Χατζημανωλάκης, Ε., Γιάννης, ό.π., σελ. 106

¹²¹ Μπελαβίλας, Νίκος, ό.π., σελ. 89

¹²² Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 190

¹⁵³Γκιζέλη Δ., Βίκα, *Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σελ. 128-129

¹⁵⁴Χατζημανωλάκης, Ε., Γιάννης, ό.π., σελ. 103

¹⁵⁵Παπαϊωάννου, Ι., *Η κατοικία στην Ελλάδα. Κρατική δραστηριότητα* (Αθήνα 1975), σελ. 14-16

¹⁵⁶Γκιζέλη Δ., Βίκα, ό.π., σελ. 103

¹⁵⁷Ό.π., σελ. 118

¹⁵⁸Ό.π., σελ. 118

¹⁵⁹Ό.π., σελ. 115

¹⁶⁰Ό.π., σελ. 26

¹⁶¹Πολύζος, Γιάννης, *Μικρασιατικός Ελληνισμός-Πολοδομικές επιπτώσεις από την εγκατάσταση των προσφύγων*, ΕΜΠ, Έδρα Πολεοδομίας Α', εκδόσεις έδρας πολεοδομίας Α' και Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών, Αθήνα 1979, σελ. 8

¹⁶²Γκιζέλη Δ., Βίκα, ό.π., σελ. 40-41

¹⁶³Μιχελή Λίζα, *Αστυγροφία της Ελάσσονος Ασίας- Σμύρνη, Ερυθραία, Μαινεμένη, Φώκαια, Πέργαμος, Νυμφαία, Νέα Έφεσσος*, εκδόσεις Δρόμωνα, Αθήνα 1992, σελ. 90

¹⁶⁴Πολύζος, Γιάννης, ό.π., σελ. 8

Εικ.61: Προσφυγική γειτονιά στην Κοκκινιά

Προσφύγων (ΕΑΠ).¹⁵³ Οι κατασκευές του ΤΠΠ και της ΕΑΠ ακολούθησαν τις επιταγές της εποχής και προσαρμόστηκαν στις ανάγκες των κατοίκων και στους πόρους που διέθεταν. Αντίθετα, στην περίπτωση της αυτοστέγασης οι ίδιοι που πρόσφυγες μεριμνούσαν για την εύρεση του κατάλληλου περιβάλλοντος για να εγκατασταθούν και χρησιμοποιούσαν δικά τους μέσα για την ανέγερση των κατοικιών τους. Για αυτό τον λόγο μπορούμε να βρούμε συσχετισμούς με την περιοχή προέλευσης των κατοίκων μόνο στην περίπτωση της αυτοστέγασης. Στην αρχή τα κτίσματά τους έχουν μορφή παράγκας και ξύλινων παραπηγμάτων, όμως στην συνέχεια την θέση τους παίρνουν πλινθόκτιστες κατοικίες.¹⁵⁴ Μπορούν να παρατηρηθούν αντιστοιχίες με τα παραδοσιακά σπίτια, στα χρώματα, στα σκέπαστρα και στις διακοσμήσεις δίνοντας κάτι πιο εκλεπτυσμένο στο εξωπραγματικό σκηνικό.¹⁵⁵ Τα δωμάτια-κατοικίες συνήθως διαρθρώνονται κατά μήκος μίας αυλής ή γύρω από αυτήν.¹⁵⁶ Παρά το γεγονός ότι οι κατασκευές αυτές έγιναν από τους ίδιους του κατοίκους χωρίς να διαθέτουν ιδιαίτερες γνώσεις παρατηρούμε αρμονική διαδοχή των υπαίθριων τμημάτων και των δομημένων. Αίθρια, αυλές, υπαίθριοι σκεπασμένοι διάδρομοι, συνθέτουν ένα από τα πιο σημαντικά κεφάλαια της λαϊκής, ανώνυμης αρχιτεκτονικής.¹⁵⁷ Κέντρο όλων των ζωνών των κτηρίων αποτελεί η αυλή, ενδεχομένως εξέλιξη του αρχαίου αιθρίου. Αποτελεί χώρο συνάντησης των κατοίκων όλων των δωματίων αλλά και των γειτόνων που περνούν από τον δρόμο και πολλές δραστηριότητες εκτελούνται εκεί.¹⁵⁸ Το περιβάλλον που προσπάθησαν να δημιουργήσουν οι κάτοικοι και κατασκευαστές

των κατοικιών, είναι φορέας του παρελθόντος και αυτό το κάνει να εμπνέει μια οικειότητα.¹⁵⁹

Η κύρια και πιο επιτυχημένη ασχολία των Μικρασιατών αποτέλεσε το εμπόριο. Οι Έλληνες Μικρασιάτες αξιοποίησαν την προνομιούχο θέση του εδάφους τους για να αναδειχτούν σε μία υπολογίσιμη δύναμη στον εμπορικό τομέα, τόσο στην Ελλάδα όσο και στον ευρωπαϊκό χώρο.¹⁶⁰ Το εμπόριο αποτέλεσε έναν κλάδο που ασχολήθηκαν και οι κάτοικοι που μετοίκησαν στην περιοχή του Πειραιά, όντας μια οικεία απασχόληση προς αυτούς.¹⁶¹ Η ανάπτυξη του εμπορίου ήρθε ως αποτέλεσμα της άνθησης της γεωργίας και της συνεχούς παραγωγής φυσικών αγαθών. Ένας άλλος κλάδος που επωφελήθηκε είναι αυτός της βιοτεχνίας και αργότερα της βιομηχανίας.¹⁶² Όμως η ανάπτυξη της βιομηχανίας δεν ήταν σε μεγάλο βαθμό, καθώς περιοριζόταν σε ορισμένες περιοχές και προϊόντα.¹⁶³ Αντίθετα, με την έλευση των προσφύγων από την Μικρά Ασία, οι βιομηχανικές επιχειρήσεις στην Αθήνα και τον Πειραιά πολλαπλασιάζονται και επιλέγονται αυτοί λόγω των φτηνών εργατικών χεριών που προσφέρουν.¹⁶⁴

Η αίσθηση της ταυτότητας των Μικρασιατών προσφύγων είχε ριζωθεί σε μία κληρονομιά που εστιαζόταν στους θρησκευτικούς θεσμούς της.¹⁶⁵ Η θρησκεία αποτέλεσε ένα παράγοντα που καθόρισε την ταυτότητα πολλών Ελλήνων κατά την διάρκεια της συνύπαρξής τους με πολλά άλλα πληθυσμιακά φύλα στην Μικρά Ασία. Η διατήρηση της γλώσσας και η ένταξη των εθίμων και εορτών μέσα στην καθημερινή ζωή τους αποτέλεσαν στοιχεία που διαμόρφωσαν τον χαρακτήρα των κατοίκων και έπειτα του τόπου τους.¹⁶⁶ Το ίδιο συνέβη και με την μετοίκηση των κατοίκων στις γειτονιές του Πειραιά. Πολλές εκκλησιαστικές γιορτές και άλλα έθιμα τελούνταν και γιορτάζονταν μεγαλοπρεπώς από τις μικρασιατικές κοινότητες. Επίσης, οι γιορτές συνδέονταν πολλές φορές με τον εορτασμό ενός προστάτη που αναφέρεται στις τοπικές συντεχνίες ή στις υπόλοιπες ασχολίες των κατοίκων.¹⁶⁷

Ακόμα, το τραγούδι αποτέλεσε εξαιρετικό μέσο σφυρηλάτησης κοινωνικής μνήμης και συγκρότησης συλλογικότητας. Λειτουργήσε ως πράξη αφήγησης, που συνδέει τους κατοίκους με τα θραύσματα του παρελθόντος αλλά και ως πρακτική που συγκροτούσε την κοινότητα.¹⁶⁸ Τα τραγούδια, όπως και η παράδοση των Ρεμπέτικων τραγουδιών έχουν μια βαθιά νοσταλγία για τους αγαπημένους τόπους της παιδικής ηλικίας, τις χαμένες πατρίδες.¹⁶⁹ Μέσα από το τραγούδι προσπαθούν να επικοινωνήσουν, να παρουσιάσουν τα προβλήματα και τα βάσανά τους και να αναπολήσουν τις στιγμές του παρελθόντος στην πατρίδα τους.

Εικ.62,63: Κατοικίες στην Κοκκινιά και στην Δραπετσώνα αντίστοιχα

Εικ.64,65: Κατοικίες στην Κοκκινιά

¹⁶⁵Hirschon- Φιλιππάκη, Renée, «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν-Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδος*, επιμέλεια Παπαταξιάρχης, Ε., Παραδέλλης, Θ., εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993 σελ.334

¹⁶⁶Ο.π., σελ. 336

¹⁶⁷Μιχελή Λίζα, ό.π., σελ. 238

¹⁶⁸Τσιμούρης, Γιώργος, «Τραγούδια μνήμης, διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας: Η περίπτωση των Ρεϊοντεριανών Μικρασιατών προσφύγων», *Διαδρομές και τόπος της Μνήμης-Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, επιμέλεια Ρ. Μπενβενίτσο- Θ. Παπαδέλλης, εκδόσεις Αλεξάνδρεια και Εταιρεία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Πανεπιστημίου Αιγαίου, Αθήνα 1999, σελ. 219

¹⁶⁹Ο.π., σελ. 219

Ερμηνεία

Προοπτικές κατοίκησης στον Πειραιά

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι η επιλογή της περιοχής μετοίκησης των νέων εποικιστών του Πειραιά έχει να κάνει κυρίως με τις υπάρχουσες δυνατότητες ανάπτυξης συνοικίας στην πόλη, με το φυσικό περιβάλλον και με τη δυνατότητα εύρεσης εργασίας. Σαφέστερα οι εποικιστές, αρχικά επιλέγουν περιοχές που είναι ερημωμένες ή αραιά δομημένες. Όμως ταυτόχρονα με αυτό, αναζητούν τα απαραίτητα εχέγγυα για ανεύρεση εργασίας, έτσι ώστε να μπορέσουν να εγκατασταθούν μόνιμα σε αυτές τις περιοχές.

Μετά την απελευθέρωση του Πειραιά η περιοχή γύρω από το λιμάνι αποτελεί ένα ισχυρό κίνητρο για να μετακινηθούν σε αυτήν οι εποικιστές, καθώς αποτελεί μια έρημη πόλη με πολλές θετικές προοπτικές για ανεύρεση εργασίας και στέγης. Πολλοί από αυτούς γνωρίζουν ναυτιλιακές εργασίες και το λιμάνι τους δίνει προοπτικές απασχόλησης, καθώς την περίοδο αυτή ο Πειραιάς αρχίζει να αποκτά έντονη εμπορική και ναυτιλιακή δραστηριότητα.

Σύνδεση φυσικού περιβάλλοντος του τόπου προέλευσης με την επιλογή της περιοχής μετοίκησης- ανάγκη οικειότητας

Ανάλογης σημασίας παράγοντας για την επιλογή μετοίκησης, αποτελεί και το φυσικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα, να αναφέρουμε ότι οι Μανιάτες επιλέγουν να μετοικήσουν πάνω σε λόφο γιατί αισθάνονται πιο οικεία να βρίσκονται σε ορεινή περιοχή αλλά και γιατί η περιοχή διαθέτει πετρώματα, γεγονός που συμβάλλει στην ενασχόληση των κατοίκων στα λατομεία, μία δουλειά την οποία γνωρίζουν. Οι Κρητικοί αποφασίζουν να μετοικήσουν στην βορειοδυτική πλευρά του λόφου του Προφήτη Ηλία. Επιλέγουν και αυτοί να κατοικήσουν πάνω στον βράχο, όπως συναντάται σε πολλά χωριά της Κρήτης, οργανώνοντας τις κατοικίες τους κάθετα στις υψομετρικές καμπύλες. Από την άλλη, οι Χιώτες και οι Υδραίοι επιλέγουν περιοχές κοντά στην θάλασσα, ακολουθώντας το πρότυπο οργάνωσης του οικισμού γύρω από το λιμάνι.

Εικ.66: Μερική άποψη του λιμανιού του Πειραιά

Ο οικουμενικός χαρακτήρας του νεοκλασικού σχεδίου της πόλης σε σύγκριση με την τοπικότητα του εκάστοτε οικισμού

Ο οικουμενικός χαρακτήρας του νεοκλασικού σχεδίου πόλεως είναι φανερός στο μεγαλύτερο μέρος του Πειραιά. Αποτελεί την κανονιστική αρχή για τον σχεδιασμό της πόλης, όμως μπορούμε να παρατηρήσουμε διαφοροποιήσεις στην εικόνα της πόλης μέσα από τα κτήρια που ανεγείρονται. Οι διαφοροποιήσεις στην

Εικ.67: Η οδός Φιλωνος το 1879

Εικ.68: Προσφυγική γειτονιά στην Κοκκινιά

οργάνωση των γειτονιών οφείλονται στον βαθμό συμμετοχής των κατοίκων σε αυτήν. Έτσι, παρατηρείται ότι στην περίπτωση που έχουμε ενεργή παρουσία των κατοίκων στην οργάνωση και ανοικοδόμηση της συνοικίας εντοπίζονται περισσότερα στοιχεία του τόπου προέλευσης τους. Αντίθετα, όταν το κράτος αναλαμβάνει να ρυθμίσει την αποκατάσταση των προσφύγων οι συνοικίες ακολουθούν τις υπόλοιπες πόλεις της Ελλάδας στα ρεύματα της εκάστοτε εποχής.

Η μνήμη μεταφέρεται κυρίως μέσω των χωρικών σχέσεων που δημιουργούνται μέσα στους οικισμούς. Ο κύριος λόγος που οι κάτοικοι φροντίζουν να συσχετιστούν με το παρελθόν τους, λοιπόν, είναι η προσπάθειά τους να οικειοποιηθούν με αυτό και να απομακρύνουν οτιδήποτε θεωρούν ξένο και προσπαθεί να εισβάλλει στην καθημερινή ζωή και στις συνήθειές τους. Γι' αυτό άλλωστε εντοπίζονται στοιχεία στην οργάνωση των γειτονιών, στην τυπολογία των κατοικιών και στην ενασχόληση των κατοίκων σχετιζόμενα με τις μητροπόλεις τους. Η γέφυρα με το παρελθόν αποτελεί έναν τρόπο να προσαρμοστούν στον νέο τόπο κατοίκησης ευκολότερα. Μέσα από την παρατήρηση αυτών των γειτονιών στον Πειραιά συναντάμε ένα σύστημα σημείων μέσα στον χώρο που ενισχύουν την συλλογική μνήμη και βοηθούν στην κατανόηση του παρελθόντος των κατοίκων που διέμεναν εκεί.

-Πολεοδομική οργάνωση

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τις προσφυγικές συνοικίες που αναλύθηκαν στην περιοχή του Πειραιά, στην περίπτωση των Μανιάτικων και των Κρητικών, η πολεοδομική οργάνωση τους σχετίζεται με αυτήν των περιοχών προέλευσης των κατοίκων. Οι κάτοικοι των Μανιάτικων επιλέγουν να κατοικήσουν πάνω στον λόφο Βώκου στα όρια του τότε Πειραιά γιατί αισθάνονται μεγαλύτερη ασφάλεια σε αυτήν την περιοχή. Στην περίπτωση της συνοικίας των Κρητών η πολεοδομική οργάνωση που ακολουθείται είναι η νησιωτική και έτσι δεν ακολουθείται το υποδάμειο σύστημα που συναντάμε στον υπόλοιπο Πειραιά αλλά ένα πιο πολυδαίδαλο σύστημα.

Αντίθετα, στην περίπτωση που ο σχεδιασμός των συνοικιών γίνεται υπό την αιγίδα του κράτους, παρατηρούμε ότι δεν σχετίζεται με αυτόν των περιοχών που προέρχονται οι κάτοικοι που διαμένουν. Η πολεοδομική οργάνωση της Χιώτικης συνοικίας του Πειραιά δεν παρουσιάζει ομοιότητες με αυτήν της Χίου. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Χίου υποδηλώνει το μεσαιωνικό και γενονατικό της παρελθόν. Στην περίπτωση του Πειραιά ο σχεδιασμός της περιοχής προέκυψε έπειτα από την σύνταξη του νέου σχεδίου Πόλεως, στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αναβαθμίσουν την πόλη και να αποτινάξουν από αυτήν οτιδήποτε θυμίζει το τουρκικό παρελθόν. Ακόμα και στην περίπτωση των Υδραϊκών η πόλη σχεδιάζεται εξ' αρχής με την σύνταξη σχεδίου πόλεως και δεν παρατηρούνται κοινά στοιχεία με τον πολεοδομικό σχεδιασμό οικισμών της Ύδρας.

Εικ.69: Το πρώτο ρυμοτομικό σχέδιο του Πειραιά

Εικ.70: Η Καστέλλα σε στιγμιότυπο της ταινίας « Καλώς ήλθε το δολλάριο» (1967)

-Τυπολογία κατοικιών

Η τυπολογία των κατοικιών στα Μανιάτικα και στα Κρητικά εμφανίζει τους περισσότερους συσχετισμούς με αυτήν της περιοχής προέλευσης. Οι κατοικίες στα Μανιάτικα είναι χτισμένες με πέτρα, υλικό σε αφθονία στην περιοχή με δυνατότητα εκμετάλλευσης, ενώ όσον αφορά τη διαμόρφωση της κατοικίας οι χώροι οργανώνονται γύρω από μια αυλή. Στην περίπτωση της συνοικίας των Κρητών, τα σπίτια οργανώνονται κάθετα στις υψομετρικές καμπύλες πάνω στον λόφο έχοντας νησιωτική όψη και χαρακτηριστικά.

Επίσης, στην περίπτωση της αυτοστέγασης των κατοίκων που προήλθαν από την Μικρά Ασία μπορούν να εντοπιστούν στοιχεία της οργάνωσης των κατοικιών των περιοχών προέλευσης μέσα από τρόπο οικοδόμησης των κατοικιών τους. Η σχέση υπαίθριων και δομημένων χώρων και η χρήση της αυλής παρουσιάζει ομοιότητες με την διαχείριση του χώρου στις κατοικίες στα παράλια της Μικράς Ασίας.

Όμως, σχετικά με την τυπολογία και τον σχεδιασμό των κατοικιών στην χιακή και υδραϊκή συνοικία, να αναφέρουμε ότι δε σχετίζονται μόνο με τις τυπολογίες των κατοικιών ανάλογα με την περιοχή προέλευσης, αλλά προσαρμόζονται και σύμφωνα με τις ανάγκες των εκάστοτε κατοίκων κάθε χρονική περίοδο. Για παράδειγμα, η κατοικία στην Χίο διαμορφώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να αισθάνονται προφυλαγμένοι οι κάτοικοι της. Όμως, στην περίπτωση της νέας περιοχής εποίκησης, οι κατοικίες των Χιωτών ακολουθούν το νεοκλασικό πνεύμα της εποχής και

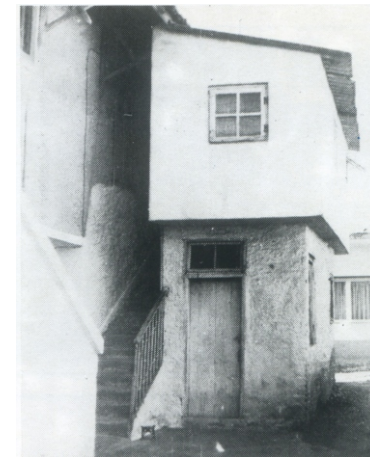
Εικ.71: Η εικόνα του Πειραιά σήμερα

διαφοροποιούνται αισθητά από αυτές της μητρόπολης τους.

Ακόμα, στην περίπτωση της μετοίκησης κατοίκων από την Μικρά Ασία κατασκευάζονται οι πρώτες πολυκατοικίες που έχουν ως σκοπό να στεγάσουν μεγάλο αριθμό οικογενειών που αναζητούν στέγη μετά τον ξεριζωμό τους. Εκείνη την εποχή επισημαίνεται ο κοινωνικός ρόλος του αρχιτέκτονα και η έννοια της «μοντέρνας» αρχιτεκτονικής. Η ανάγκη για στέγαση είναι πολύ μεγάλη και οι αρχιτέκτονες πρέπει να την καλύψουν άμεσα και αποτελεσματικά. Τότε λοιπόν γίνονται ορισμένες προσπάθειες για οργανωμένη στέγαση των προσφύγων περιορίζοντας το φαινόμενο της άναρχης επέκτασης των πόλεων.

Εικ.73: Κατοικία στα Μανιάτικα

Εικ.74: Κατοικία στην Δραπετσώνα

Εικ.72: Κατοικία στα Κρητικά

Εικ.75,76: Γεττονιά στο Αϊβαλί και στην Κοκκινιά αντίστοιχα

Εικ.78: Κτήριο στην Λεωσθένους, στην Χιώτικη συνοικία

Εικ.79: Κτήριο στην Χατζηκυριάκου και Ηροδότου, στην Υδραϊκή συνοικία

Εικ.80,81: Κτήρια στην Κρητική συνοικία

-Ενασχόληση κατοίκων

Όσον αφορά τώρα την ενασχόληση των κατοίκων, σε όλες τις περιπτώσεις είναι σχετιζόμενη με την αρχική περιοχή προέλευσης. Σαφέστερα, οι Χιώτες ασχολούνται με την εμπορική δραστηριότητα και οι Υδραίοι με την ναυτιλιακή. Οι Μανιάτες και οι Κρητικοί απασχολούνται στο λιμάνι του Πειραιά και με τις ναυτιλιακές εργασίες ενώ δεν είναι λίγοι οι Μανιάτες που απασχολούνται σε λατομεία στην περιοχή γύρω από τον λόφο Βώκου (ασχολία γνώριμη και στην αρχική περιοχή που κατοικούσαν). Τέλος, μεγάλο μέρος των εποίκων ασχολείται και με την βιομηχανία, η οποία αποτελεί έναν κλάδο που αναπτύσσεται ταχύτατα στην περιοχή του Πειραιά εκείνη την περίοδο και προσφέρει πολλές θέσεις εργασίας για τους κατοίκους της περιοχής.

-Σύνδεση με το παρελθόν μέσω των παραδόσεων

Τέλος, συμπεραίνουμε ότι οι κάτοικοι -εποικιστές προσπαθούν με διάφορους τρόπους σε πολλές περιπτώσεις να κρατήσουν ζωντανό το παρελθόν τους καθώς και δεσμούς με την περιοχή από την οποία προέρχονται. Μέσα σ' αυτό το πνεύμα, δημιουργούν ενώσεις και συνδέσμους όπου συγκεντρώνονται οι κάτοικοι που προέρχονται από την ίδια περιοχή και συζητούν θέματα που σχετίζονται την μητρόπολη. Στα Μανιάτικα ιδρύεται η «Παλλακωνική Ένωση» και στα Κρητικά η «Η Ομόνοια». Ακόμα, οι κάτοικοι της Μικράς Ασίας αναζητούν τις ρίζες τους και αναπολούν το παρελθόν τους, το οποίο εκφράζεται μέσα από τις γιορτές τους που τις μεταφέρουν στον

Πειραιά και την δημιουργία των ρεμπέτικων τραγουδιών. Η θρησκεία ακόμα αποτέλεσε σημαντικό ενοποιητικό στοιχείο των προσφύγων γιατί όριζε την ταυτότητά τους και αντανakλούσε πολλά στοιχεία της καθημερινής ζωής των κατοίκων στο παρελθόν.

Η μετοίκηση όλων αυτών των ομάδων στην περιοχή του Πειραιά είχε ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση της πόλης μέσα από ένα σύνολο διαφορετικών εικόνων και ερεθισμάτων μέσα σε αυτή. Ο πολεοδομικός ιστός της πόλης μπορεί να είναι αυστηρός αλλά παρατηρούμε διαφοροποιήσεις στην εικόνα του τόπου προερχόμενες από την τοπικότητα των αρχιτεκτονικών δομών. Η χωρική διάσταση της μνήμης αποδεδμεύεται από την πολεοδομική χάραξη και μεταφέρεται μέσα από το αρχιτεκτονικό σχέδιο και την μεταφορά στοιχείων μέσα από την παράδοση.

Έτσι, παρατηρούμε ότι επιβεβαιώνονται οι θεωρίες του M. Halbwachs σχετικά με τα χωρικά πλαίσια της μνήμης. Όλες αυτές οι ξεχωριστές χωρικές εικόνες που συνθέτουν την εικόνα του Πειραιά συμβάλλουν στην οργάνωση της συλλογικής μνήμης και συγκροτούν πολλαπλά σημεία αναφοράς μέσα στην πόλη. Ακόμα συμβάλλουν στην οργάνωση και την αναδημιουργία της μνήμης των τόπων που προέρχονται οι κάτοικοι. Παρ' όλα αυτά όλα αυτά τα θραύσματα των τόπων που μεταφέρουν και συγκεντρώνονται στην νέα πόλη μετοίκησης εναρμονίζονται με τον χώρο και συνδιαλέγονται μ' αυτόν. Οι τόποι που έχουν

δημιουργηθεί δεν θεωρούνται «έτεροι», άλλα κομμάτια της ίδιας της κοινωνίας που έχουν εναρμονιστεί μ' αυτήν.

Εικ.82: Αραβαντινός, Πάνος, Παιδιά στην αυλή, λάδι σε καμβά

Βιβλιογραφία- Κατάλογος εικόνων

Βιβλιογραφία

Αρχαιακή έρευνα

-Ιστορικό Αρχείο Πειραιά

Ερευνα πεδίου

-Επίσκεψη στους οικισμούς ανάλυσης τον Ιανουάριο και Απρίλιο 2014

Βιβλιογραφική έρευνα

Ελληνική βιβλιογραφία

-Άρναούτογλου, Χρυσαγή, Υδρα- Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1983

-Βαλτικός, Μ, Νικόλαος, Τα δράματα και τα θάματα του 1822 και του 1881 στη Χίο- οικογενειακές ιστορίες, εκδόσεις Φιλοπρόοδος Όμιλος Κάμπου, Χίος 1994

-Βασιλειάδης, Δ, Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο κι αυτό το ορμητήριο, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1983, σελ. 220

-Γκιζέλη Δ., Βίκα, Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930), εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984

-Δήμος Πειραιά, Πειραιάς, Ιστορία και πολιτισμός, εκδόσεις δήμου Πειραιά, Αθήνα 2001

-Δερτιλής, Γεώργιος, Β., Ιστορία του ελληνικού έθνους 1830-1920, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2009

-Καραμπερόπουλος, Στ, Πειραιϊκό Λεύκωμα, εκδόσεις Κοινωνικής, Πειραιάς 2010

-Κοτέα, Μαριάνθη, Η βιομηχανική ζώνη του Πειραιά(1860-1900), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 1997

-Λεοντίδου, Λίλα, Πόλεις της σιωπής : εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, εκδόσεις Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ Θεμέλιο, Αθήνα 2001

-Λέφας, Παύλος, Αρχιτεκτονική και κατοίκηση: Από τον Heidegger στον Koolhaas, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008

-Μαλικούτη, Σταματίνα, Πειραιάς 1834-1912:λειτουργική συγκρότηση και πολεοδομική εξέλιξη, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2004

-Μιχελή, Λίζα, Από το Πόρτο Λεόνε στην Μαγχεστρία της Ανατολής, εκδόσεις Δρώμενα, Αθήνα 1993

-Μιχελή Λίζα, Αστυγραφία της Ελάσσονος Ασίας-Σμόρνη, Ερυθραία, Μαινεμένη, Φώκαια, Πέργαμος, Νυμφαία, Νέα Έφεσος, εκδόσεις Δρώμενα, Αθήνα 1992

- Μιχελής, Π., Α., *Α' Το ελληνικό σπίτι*, εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 1977
- Μπελαβίλας, Νίκος, *Τόποι Ανθρώπων, Σχόλια για τον Χώρο και την Πολιτική*, εκδόσεις Η Αυγή ο Πολίτης, Αθήνα 2005
- Μπενβενίτσε, Ρ. – Παπαδέλλης, Θ. (επιμέλεια), *Διαδρομές και τόπος της Μνήμης- Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια και Εταιρεία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Πανεπιστημίου Αιγαίου, Αθήνα 1999
- Μποζινέκη-Διδώνη, Παρασκευή, *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική: Κρήτη*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1985
- Παπαϊωάννου, Ι., *Η κατοικία στην Ελλάδα. Κρατική δραστηριότητα*, εκδόσεις ΤΕΕ, Αθήνα 1975
- Πατραγάς, Χρήστος, *Μεγάλο Πειραιϊκό Λεβέκωμα*, εκδόσεις Μυτιληναίος Α.Ε., Πειραιάς 2004
- Παπαταξιάρχη, Ε., Παπαδέλλης, Θ. (επιμέλεια), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν- Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδος*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993
- Πολύζος, Γιάννης, *Μικρασιατικός Ελληνισμός- Πολεοδομικές επιπτώσεις από την εγκατάσταση των προσφύγων*, ΕΜΠ, Έδρα Πολεοδομίας Α', εκδόσεις έδρας πολεοδομίας Α' και Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών, Αθήνα 1979
- Σαΐτας, Γιάννης, Μάνη, *ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 2001
- Σαρηγιάννης, Γεώργιος Μ., *Αθήνα 1830-2000, Εξέλιξη, πολεοδομία, μεταφορές*, εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 2000
- Σταυρίδης, Σταύρος, *Η συμβολική σχέση με τον χώρο, πως οι κοινωνικές αξίες διαμορφώνουν και ερμηνεύουν το χώρο*, εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα 1990
- Σταυρίδης, Σταύρος, *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006
- Τζιρτζιλάκη, Ελένη, *Εκ-τοπισμένοι αστικοί νομάδες στις μητροπόλεις-Σύγχρονα ζητήματα για τη μετακίνηση, την πόλη και τον χώρο*, εκδόσεις νήσος-Π. Καπόλα, Αθήνα 2008
- Τσοκόπουλος, Β, *Πειραιάς (1835-1870), Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1984
- Υπουργείου Οικισμού και Περιβάλλοντος, *Νεοελληνική πόλη- οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος- Αθήνα 26-28 Σεπτεμβρίου 1984, Ερμούπολη 29-30 Σεπτεμβρίου 1984- Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Β' τόμος*, εκδοσεις Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού ΕΜΝΕ, Αθήνα 1985

-Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική- Ανατολικό Αιγαίο- Σποράδες-Επτάνησα*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1989

-Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 194

-Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Νησιά του Αιγαίου, αρχιτεκτονική*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2003

-Χαστάογλου Βίλμα, *Κοινωνικές θεωρίες για τον αστικό χώρο*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1982

-Χατζημανωλάκης, Ε., Γιάννης, *Ο Πειραιάς και η ιστορική διαδρομή του (2600π.Χ.-2009μ.Χ.)*, δήμος Πειραιά, Πειραιάς 2009

-Χατζημανωλάκης, Γιάννης Ε., *Το χρονικό μιας πολιτείας, Πειραιάς 1835-2005*, εκδόσεις Δήμος Πειραιά, Πειραιάς 2005

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

-Auge, M., *Non places: introduction to an Anthropology of Supermodernity*, μτφ. John Howe, εκδόσεις Verso, Λονδίνο 1995

-Coser, L., *Maurice Halbwachs: On collective memory*, εκδόσεις University of Chicago, Chicago 1992

-Heidegger, Martin, *Κτίζειν, κατοικείν, σκέπτεσθαι*, εισαγωγή-μτφς: Γιώργος Ξηροπαΐδης, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008

-Massey, Doreen, *Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production*, εκδόσεις Macmillan, Λονδίνο 1984

-Norberg-Schulz, Christian, *Genius Loci- Το πνεύμα του τόπου- Για μια φαινομενολογία της αρχιτεκτονικής*, μτφ. Μ. Φραγκόπουλος, πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 200

-Rappoport, Amos, Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010

Ερευνητικές εργασίες

Γεωργούλα, Γωγώ Δ., «Πειραιάς: βιομηχανική και πολεοδομική ανάπτυξη», Μεταπτυχιακή εργασία στα πλαίσια του μαθήματος "Αστικός χώρος, παραγωγή και εργασία", ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική και Σχεδιασμός του Χώρου, Αθήνα 2004

-Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκάνελου Κωνσταντίνα, «Κατασκευάζοντας μνήμες... στο χώρο και το χρόνο», ερευνητική εργασία, επιβλέποντες καθηγητές Πατρικίος Γ., Κεβετζίδης Κ., Τσάδαρη Σ., Ξάνθη, Ιούλιος 2013

Λάμπρου, Άννα, «Μανιάτικα-Πειραιάς: πτυχές καθημερινότητας δίπλα στο μεγάλο λιμάνι»,

Μεταπτυχιακή εργασία στα πλαίσια του μαθήματος «Θέματα αστικού σχεδιασμού», κατεύθυνση Πολεοδομία- Χωροταξία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 2001

Διαδικτυακή έρευνα

-<http://mlp-blo-g-spot.blogspot.gr/>, 02/09/2014

-<http://athensville.blogspot.gr/2012/07/v.html>, 09/09/2014

-<http://www.koutouzis.gr/peiraias-neoteri.htm>, 09/09/2014

-<http://maniatika.wordpress.com/2012/09/29/%CE%B9-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%AC/>, 01/04/2014

-<http://maniatika.wordpress.com/2012/09/29/%CE%B9-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%AC/>, 01/04/2014

-Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, *Διερεύνηση της επιρροής του μοντέρνου κινήματος στον σχεδιασμό και την ανέγερση των προσφυγικών κατοικιών στην*

Αθήνα και τον Πειραιά (1930-1940) (Ιούνιος 2003), <http://www.greekarchitects.gr>, 16/05/2014

Γεωργακοπούλου, Φωτεινή, *Προσφυγικοί Συνοικισμοί στην Αθήνα και τον Πειραιά, Encyclopaedia of the Hellenic World, Asia Minor*, <http://www.ehw.gr/1.aspx?id=5944>, 22/04/2014

-Σαρηγιάννης, Μ, Γεώργιος, *Η Αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία στην Ελλάδα, από το 1960 ως το 1990. (Μέρος Β)-Η αριστερή ιδεολογία στην Πολεοδομία στην «Άνοιξη του '60»*, (24/01/2013), <http://www.greekarchitects.gr>, 08/09/2014

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1: Ιστορικό Αρχείο Πειραιά

Εικόνα 2: Καραμπερόπουλος, Στ, *Πειραικό Λεύκωμα*, εκδόσεις Κοινωνικής, Πειραιάς 2010, σελ. 86

Εικόνα 3: Ιστορικό Αρχείο Πειραιά

Εικόνα 4: http://syndesmosklchi.blogspot.gr/2013/04/blog-post_3.html

Εικόνα 5: Μαλικούτη, Σταματίνα, *Πειραιάς 1834-1912: λειτουργική συγκρότηση και πολεοδομική εξέλιξη*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2004, σελ. 65

Εικόνα 6: Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ.78

Εικόνα 7: Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ.79

Εικόνα 8: Ιστορικό Αρχείο Πειραιά-επιχρωματισμένη ξυλογραφία από το βιβλίο του V.Duruoy, *Histoire des Grecs*, Paris 1887

Εικόνα 9: Μιχελή, Λίζα, *Από το Πόρτο Λεόνε στην Μαγχεστρία της Ανατολής*, εκδόσεις Δρόμενα, Αθήνα 1993, σελ. 117

Εικόνα 10: Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ.177

Εικόνα 11: Ό.π., σελ. 179

Εικόνα 12: Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Νησιά του Αιγαίου, αρχιτεκτονική*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2003, σελ. 94

Εικόνα 13: Μιχελής, Π., Α., *Α' Το ελληνικό σπίτι*, εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 1977, σελ.8

Εικόνα 14: Ό.π., σελ.18

Εικόνα 15: Βαλτικός, Μ, Νικόλαος, *Τα δράματα*

και τα θάματα του 1822 και του 1881 στη Χίο-οικογενειακές ιστορίες, εκδόσεις Φιλοπρόοδος Όμιλος Κάμπου, Χίος 1994, σελ.30

Εικόνα 16: Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική- Ανατολικό Αιγαίο-Σποράδες- Επτάνησα*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1989, σελ.161

Εικόνα 17: Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 184

Εικόνα 18: Μιχελή, Λίζα, ό.π., σελ. 218

Εικόνα 19: Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 155, Μόλαση Βασιλική, επεξεργασία εικόνας

Εικόνα 20: Ό.π., σελ. 81

Εικόνα 21: Μιχελή, Λίζα, ό.π., σελ.117

Εικόνα 22: Καραμπερόπουλος, Στ, ό.π., σελ. 84

Εικόνα 23: Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 183

Εικόνα 24: Ό.π., σελ. 183

Εικόνα 25: Ό.π., σελ.200

Εικόνα 26: Φωτογραφία από έρευνα πεδίου, Ιανουάριος 2014

Εικόνα 27: Χατζημανωλάκης, Ε., Γιάννης, *Ο Πειραιάς και η ιστορική διαδρομή του (2600π.Χ.-2009μ.Χ.)*, δήμος Πειραιά, Πειραιάς 2009, σελ 97

Εικόνα 28: έρευνα πεδίου, Ιανουάριος 2014

Εικόνα 29: Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Νησιά του Αιγαίου, αρχιτεκτονική*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2003, σελ. 94, σελ. 125

Εικόνα 30: Φιλιππίδης, Δημήτρης, ό.π., σελ. 126

Εικόνα 31: έρευνα πεδίου, Ιανουάριος 2014

Εικόνα 32: Μιχελή, Λίζα, ό.π., σελ. 96

Εικόνα 33: Μόλωση Βασιλική, διαγραμματική απεικόνιση του Πειραιά 1860, (2014)

Εικόνα 34: Καραμπερόπουλος, Στ, ό.π., σελ. 92

Εικόνα 35: Μιχελή, Λίζα, ό.π., σελ. 216

Εικόνα 36: έρευνα πεδίου, Απρίλιος 2014

Εικόνα 37: έρευνα πεδίου, Ιανουάριος 2014

Εικόνα 38: έρευνα πεδίου, Απρίλιος 2014

Εικόνα 39: Μόλωση Βασιλική, διαγραμματική απεικόνιση του Πειραιά 1896, (2014)

Εικόνα 40: Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 99

Εικόνα 41: Στιγμιότυπο από την ταινία «Στέλλα» (1955), σε σκηνοθεσία Μιχάλη Κακογιάννη

Εικόνα 42: έρευνα πεδίου, Νοέμβριος 2012

Εικόνα 43: Βασιλειάδης, Δ, *Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο κι αυτό το ορμητήριο*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1983, σελ. 220

Εικόνα 44: Ζαγοραίου, Γρ., *Μαρία, λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη*, εκδόσεις Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1996, σελ. 127

Εικόνα 45: έρευνα πεδίου, Ιανουάριος 2014

Εικόνα 46: Μιχελή, Λίζα, ό.π., σελ. 215

Εικόνα 47: έρευνα πεδίου, Ιανουάριος 2014

Εικόνα 48: Μόλωση Βασιλική, διαγραμματική απεικόνιση του Πειραιά 1916, (2014)

Εικόνα 49: <http://mlp-blog-spot.blogspot.gr/2012/07/blog-post.html>, 08/09/2014

Εικόνα 50: Ό.π.

Εικόνα 51: <http://www.koutouzis.gr/drapetsona.htm>, 08/09/2014

Εικόνα 52: Σαρηγιάννης, Μ, Γεώργιος, Η Αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία στην Ελλάδα, από το 1960 ως το 1990. (Μέρος Β)-Η αριστερή ιδεολογία στην Πολεοδομία στην «Ανοιξη του '60», (24/01/2013), <http://www.greekarchitects.gr>, 08/09/2014

Εικόνα 53: <http://mlp-blog-spot.blogspot.gr/2012/07/blog-post.html>, 08/09/2014

Εικόνα 54: Μιχελή, Λίζα, ό.π., σελ. 240

Εικόνα 55: διάγραμμα, Μόλωση Βασιλική

Εικόνα 56: http://drapetsini.blogspot.gr/2013/07/blog-post_2.html, 09/09/2014

Εικόνα 57: Γκιζέλη Δ., Βίκα, *Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σελ. 198

Εικόνα 58: Μιχελή Λίζα, *Αστυγραφία της Ελλάσσονος Ασίας- Σμύρνη, Ερυθραία, Μαινεμένη, Φώκαια, Πέργαμος, Νυμφαία, Νέα Έφεσος*, εκδόσεις Δρώμενα, Αθήνα 1992, σελ. 216

Εικόνα 59: Ό.π., σελ. 220

Εικόνα 60: Ό.π., σελ. 124

Εικόνα 61: http://www.halkidona.gr/2013/05/kokkinia_one_name_one_state/, 09/09/2014

Εικόνα 62: <http://athensville.blogspot.gr/2012/07/v.html>, 09/09/2014

Εικόνα 63: Μιχελή, Λίζα, *Από το Πόρτο Λεόνε στην Μαγχεστρία της Ανατολής*, εκδόσεις Δρώμενα, Αθήνα 1993, σελ. 240

Εικόνα 64: : <http://athensville.blogspot.gr/2012/07/v.html>, 09/09/2014

Εικόνα 65: Ό.π.

Εικόνα 66: <http://maniatika.wordpress.com/2012/09/29/%CE%BF%CE%B9-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%AC/>, 09/09/2014

Εικόνα 67: Ιστορικό Αρχείο Πειραιά

Εικόνα 68: <http://ikokkiniamas.blogspot.gr/p/blog-page.html>, 09/09/2014

Εικόνα 69: Κοτέα, Μαριάνθη, *Η βιομηχανική ζώνη του Πειραιά(1860-1900)*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 1997, σελ.25

Εικόνα 70: Στιγμιότυπο από την ταινία «Καλώς ήλθε το δολάριο» (1967), σε σκηνοθεσία Αλέκου Σακελλάριου

Εικόνα 71: Κοτέα, Μαριάνθη, ό.π., σελ. 149

Εικόνα 72: Μιχελή Λίζα, ό.π., σελ. 220

Εικόνα 73: έρευνα πεδίου, Ιανουάριος 2014

Εικόνα 74: Μιχελή Λίζα, ό.π., σελ. 243

Εικόνα 75: Μιχελή Λίζα, *Αστυγραφία της Ελάσσονος Ασίας- Σμόρνη, Ερυθραία, Μαινεμένη, Φώκαια, Πέργαμος, Νυμφαία, Νέα Έφεσος*, εκδόσεις Δρώμενα, Αθήνα 1992, σελ. 67

Εικόνα 76: <http://athensville.blogspot.gr/2012/07/v.html>, 09/09/2014

Εικόνα 78: Μαλικούτη, Σταματίνα, ό.π., σελ. 177

Εικόνα 79: Φωτογραφία από έρευνα πεδίου, Ιανουάριος 2014

Εικόνα 80: Μιχελή, Λίζα, *Από το Πόρτο Λεόνε στην Μαγχεστρία της Ανατολής*, εκδόσεις Δρώμενα, Αθήνα 1993, σελ. 220

Εικόνα 81: Φωτογραφία από έρευνα πεδίου, Ιανουάριος 2014

Εικόνα 82: <http://dasarxeio.com/2014/05/07/1048-6/>, 09/09/2014

**Πολυτεχνείο Κρήτης-Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Χανιά, Σεπτέμβριος 2014**